

Branko Latas, potpukovnik

SARADNJA ČETNIKA I NEMACA U BORBAMA PROTIV GLAVNE
OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ U DOLINI NERETVE
(FEBRUAR — MART 1943)

U sklopu okupatorsko-kvislinških planova i operacija za uništenje glavnine narodnooslobodilačke vojske, za vreme tzv. Četvrte neprijateljske ofanzive, odnosno bitke na Neretvi, učešće četnika Draže Mihailovića zauzima posebno mesto. Još u decembru 1942. godine, Mihailović je razradio plan operacije i koncentrisao jedinice radi razbijanja NOP-a na slobodnoj teritoriji u zapadnoj Bosni i delu Hrvatske, u stvari, razradio je plan za uništenje »Bihaćke republike« ili »Sovjetske republike«, kako su četnici nazivali slobodnu teritoriju. A izvođenje četvrte ofanzive, gde su četnici bili sastavni deo neprijateljskih snaga, smatrao je odlučujućim momentom za realizaciju svoga plana.¹⁾ Međutim, glavna operativna grupa divizija NOVJ je, realizujući strategijsku zamisao Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije o prodoru u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak, postigla vanredno dobre rezultate, izbivši sredinom februara, širokim frontom u dolinu Neretve i Rade.²⁾ Druga proleterska divizija, operišući preko Posušja i Imotskog, izbila je 15. februara na Neretvu. Njena 2. proleterska brigada je, 16. februara zauzela Drežnicu i delom snaga prešla preko Neretve i izbila u rejon s. Ravni. Ostale snage divizije operisale su uzvodno od Drežnice zauzimajući garnizone divizije »Murđe« (»Murge«) da bi 21. februara 4. proleterska (Crnogorska) brigada zauzela Jablanicu.³⁾ Treća divizija je od 17—20. februara zauzela Prozor,

¹⁾ Branko Latas, *Četnici Draže Mihailovića u borbi za uništenje »Bihaćke republike«*, AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942—1943), Zbornik radova, Izdavačko preduzeće »Rad«, Beograd, 1974, str. 361—376.

²⁾ Fabijan Trgo, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva. Neretva — Sutjeska 1943*, Zbornik radova (dalje: Neretva — Sutjeska (1943), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969, str. 9—81.

³⁾ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Vojnoistorijski institut, Beograd (dalje: Zb.) tom IV, knj. 10, dok. br. 130.

Ostrožac i Ramu.⁴⁾ U isto vreme su jedinice 1. proleterske divizije izbile na Ivan sedlo koje je zauzeto 18. februara, a Prva proleterska brigada je produžila dejstva ka Konjicu i 19. februara, izvršila neuspešni napad na italijanski, ustaško-domobranski i četnički garnizon u Konjicu.⁵⁾

Izbijanjem operativne grupe u dolinu Neretve i razbijanjem garnizona divizije »Murde«, stvoreni su povoljni uslovi za dalji prodor u Hercegovinu i prema Crnoj Gori. Međutim, pojava jačih četničkih formacija kod Konjica i pomoć koju su pružile opkoljenom garnizonu, postavili su se kao jedna od prepreka za nastavljanje daljih prodora u tom pravcu. Četnička vrhovna komanda još krajem decembra 1942. uputila je pod komandom majora Petra Baćovića, komandanta operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine sa te teritorije oko 3000 četnika u Knin i Gračac, radi dejstva sa italijanskim trupama prema Bihaću.⁶⁾ Tako je ostatak četnika sa teritorije Hercegovine koji je brojao oko 4.700 18. februara 1943. godine, raspoređen na liniji: Bjelašnica — Konjic — Mostar — Čapljina.⁷⁾ Četnički komandanti su pokušavali igrati neku samostalnu ulogu, a u stvari, bili su potčinjeni italijanskim komandantima i radili prema njihovim planovima. Italijani su ih zvali »dobrovoljačka antikomunistička milicija« (ili volontaria anticomunista — MVAC), a Nemci su ih zvali pravim imenom — četnici Draže Mihailovića. Nemci su, s obzirom na izričita Hitlerova naređenja, da se četnici razoružaju jer su »nesiguran element«, iz razloga što je Mihailović eksponent britanske politike, obazrivije pristupili saradnji sa njima, težeći da ih u borbama protiv NOP-a »iskoriste«, a potom razoružaju.⁸⁾ To je bio stav Hitlera i nemačke vrhovne komande (OKW) dok su, u praksi, nemački komandanti rado primali ponuđenu saradnju četničkih komandanata i obilato je koristili. Stoga je razumljivo što su nemački generali isticali lojalno držanje četnika prema snagama Wermaha i, u prepisci sa višim komandama izbegavali da pominju otvorenu saradnju sa četnicima, kao i to da im daju hranu, municiju i drugu opremu, što je naročito ispoljeno u svim većim operacijama nemačkih trupa protiv NOVJ, pa, i u borbama u dolini Neretve.

Iznenadena brzim prodorom operativne grupe divizija NOVJ, četnička vrhovna komanda je, 19. februara odlučila da raspoloživim ljudstvom u Hercegovini zatvori pravce prodora u Hercegovinu, a da četnici pod komandom majora Baćovića uz saglasnost italijanskih komandanata izvedu napad iz okoline Knina pravcem: Bosansko Grahovo — Glamoč — Jablanica, u leđa jedinica operativne grupe.⁹⁾ Istovremeno je naređeno da

⁴⁾ Isto, dok. br. 109.

⁵⁾ Fabijan Trgo, n.č.

⁶⁾ Branko Latas, n.č.

⁷⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, arhiva četnička (dalje: AVII) reg. br. 18/1,

⁸⁾ Stevo Maoduš, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva i pitanje četnika, Neretva — Sutjeska 1943*, Vojnoistorijski glasnik br. 3/1951, str. 143—151; Jovan V ujošević, *Njemačko-italijanski odnosi i četnici u operaciji »Schwarz«*.

⁹⁾ AVII, reg. br. 19/1, k. 299, depeša (d.) 653: knjiga poslatih depeša Vrhovne komande JVO.

limsko-sandžački četnički odredi, pod komandom majora Pavla Đurišića krenu, preko Kalinovika, u pravcu Jablanice.¹⁰⁾ I italijanska vrhovna komanda je ocenila situaciju kao vrlo kritičnu za svoje trupe i četnike u Hercegovini, pa je 20. februara odlučila da u dolinu Neretve dovede jače četničke formacije iz Crne Gore, čime je legalizovano dejstvo četničkih formacija iz Crne Gore na teritoriji tzv. NDH.¹¹⁾

U duhu italijanske odluke, Mihailović je, pod komandom pukovnika Bajе Stanišićа, uputio u Mostar Zetski leteći četnički odred i Nikšićku brigadu sa oko 2200 četnika, koji su tamo stigli 21. februara.¹²⁾ I četnici limsko-sandžačkih odredа krenuli su put Kalinovika. Tokom 22. februara, prva grupa od oko 1500 četnika (1. i 2. durmitorska i Pljevaljska brigada) kretali su se od Broda na Drini ka Kalinoviku.¹³⁾ U drugoj grupi bile su Andrijevička, Kolašinska, Beranska i Bjelopoljska brigada, ukupno oko 1200 četnika i pod komandom majora Andrije Veskovića. To je tzv. Veskovićev odred, koji je 26. februara stigao u Kalinovic, na putu za Konjic i Mostar.¹⁴⁾ Zajedno sa tim odredom kretao se i Mileševski korpus, jačine od oko 1200 četnika. Ispred tih jedinica išla je Leteća brigada jačine oko 400 četnika i pod komandom kapetana Vojislava Lukačevićа, komandanta četnika na teritoriji Sandžaka.¹⁵⁾ Tako se, tih dana, u dolini Neretve našlo oko 11.000 četnika.¹⁶⁾ Mobilizacija, pokreti i dejstva četnika odvijali su se pod komandom Draže Mihailovića (štab mu je bio u s. Lipovo), a preko njegovog izaslanika — delegata majora Zaharija Ostojića, komandanta istaknutog dela štaba vrhovne komande sa sedištem u Kalinoviku.¹⁷⁾

Mihailović je cenio da će operativna grupa vršiti prodor pravcima od Jablanice preko Konjica i Glavatičeva i od Drežnice prema Glavatičevu preko planine Prenj, pa je 23. februara naredio majoru Ostojiću da se zatvore ti pravci jačim formacijama i da se jedinice NOVJ unište gde god se pojave.¹⁸⁾

¹⁰⁾ Isto, d. 651.

¹¹⁾ Zb. V, knj. 12, dok. br. 172.

¹²⁾ AVII, reg. br. 31/3, k. 133 i 27/1, k. 134.

¹³⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 242; depeše primljene u Istaknutom delu štaba Vrhovne komande JVO.

¹⁴⁾ AVII, reg. br. 8/1, k. 289, d. 1374.

¹⁵⁾ AVII, reg. br. 16/6, k. 141: Izveštaj Lukačevićа od 23. februara Zahariju Ostojiću.

¹⁶⁾ U podsetniku majora Ostojića za 25. februar piše, da će po pristizanju svih četničkih jedinica u dolinu Neretve biti ukupno 11.667 ljudi (AVII, reg. br. 53/1, k. 3).

¹⁷⁾ Ostojić je bio šef 2. odseka operativnog odeljenja Vrhovne komande.

Naredbom Draže Mihailovića od 11. decembra 1942. određen je za njegovog izaslanika (pseudonim »222«) radi vođenja operacija protiv NOVJ u zapadnoj Bosni i delu Hrvatske (AVII, reg. br. 2/3, k. 1). Načelnik Istaknutog dela štaba Vrhovne komande bio je major Borivoje Radulović, a oficir za vezu sa Italijanima kapetan I kl. Danilo Šalatić, načelnik štaba Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Pored ostalih, tu je bio i italijanski oficir iz 6. armijskog korpusa za vezu sa četnicima.

¹⁸⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 738—39.

*Dejstva nemačke i četničke borbene grupe na pravcu
Konjic — Jablanica*

Iz takve procene proizišla je činjenica da su na pravcu Konjic — Jablanica bile dovedene i ubačene u borbu jače četničke formacije. U samom Konjicu se nalazio jedan italijanski bataljon divizije »Murđe«, jačine do 1000 ljudi, oko 200 pripadnika muslimanske milicije i nešto domobrana i ustaša.¹⁹⁾ Takođe, u neposrednoj blizini i u samom Konjicu bilo je oko 800 četnika (Konjička brigada, Župski, Bjelimički i Uloški bataljon).²⁰⁾ U Konjic je upućen Vojislav Lukačević. On je 19. februara bio u Kalinoviku u štabu majora Ostojića i dobio detaljnija uputstva za rad sa Italijanima i Nemcima. Istom prilikom dat mu je pseudonim »pukovnik Jovanović«, pod kojim imenom će se pojavljivati pred Nemcima. Istovremeno je pod njegovu komandu stavljena Fočanska brigada i Zagorski bataljon, oko 600 četnika.²¹⁾ Lukačević je u Konjic stigao 22. februara sa Letećom brigadom, kada je postao komandant konjičke grupe četnika, koja će se, zajedno sa nemačkom borbenom grupom Anaker²²⁾ (Anacker) boriti protiv glavne operativne grupe divizija NOVJ na prostoru Konjic — Ostrožac — Rama — Jablanica. Konjička grupa bila je jačine od oko 5.500 do 6.500 četnika,²³⁾ i dejstvovala je u 3 kolone. Leva kolona (oko 2.100 četnika) sastava 1. i 2. durmitorska, Fočanska i Konjička brigada pod komandom majora Zdravka Kasalovića, borila se na prostoru južno od Neretve. Srednja kolona, tzv. odred majora Veskovića, činila je u izvesnom smislu rezervu (a početkom marta je prebačena preko Mostara ka Vrgorcu) i brojala je oko 1200 četnika. Desnom kolonom komandovao je kapetan Radoman Railić. Ona je dejstvovala severno od Neretve, a obrazovana je od jedinica Mileševskog korpusa i 2. sarajevske brigade, ukupne jačine oko 2100 četnika.²⁴⁾ U planu vrhovne komande za napad na delove operativne grupe NOVJ, konjička grupa činila je tzv. desnu kolonu. Srednja kolona (Kombinovana i Nevesinjska brigada), jačine oko 1900 četnika sa delovima divizije »Murđe« izvodila je napade pravcem s. Dolovi — G. Grabovica ka Jablanici, u bok 2. proleterske brigade.²⁵⁾ Leva kolona (Zetski leteći odred, Nikšićka brigada i delovi Trebinjske brigade) jačine oko 2200 četnika sa delovima italijanske grupe »Skoti« (Scoti) izvodila je napade na desnoj obali Neretve, pravcem s. Domazeti — s. Goranci — Drežnica, s ciljem da izbije u rejon Jablanice.²⁶⁾

¹⁹⁾ AVII, reg. br. 1/2—1, k. 161: podsetnik majora Ostojića.

²⁰⁾ AVII, reg. br. 18/1, k. 2 i 8/1, k. 289, d. 1327.

²¹⁾ AVII, reg. br. 1/2—1, k. 161: zabeleška majora Ostojića.

²²⁾ U sastavu grupe bilo je: 750 puk 118. nemačke divizije, dva bataljona 7. domobranskog peš. puka, bataljon ustaša i dve brdske baterije topova (Zb. IV, knj. 10, dok. 251).

²³⁾ U njenom sastavu bile su, pored četnika iz Hercegovine i istočne Bosne, jedinice Mileševskog korpusa i 1. i 2. durmitorska brigada. Dvadeset petog februara Grupa je bila jaka oko 6 500, a 1. marta 5 500 četnika (AVII, reg. br. 53/1, k. 3, 3/4—19, k. 165: Dnevnik Mileševskog korpusa i 3/1, k. 293, d. 1547).

²⁴⁾ AVII, reg. br. 3/4—19, k. 165.

²⁵⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1547.

²⁶⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1538; Zb. IV, knj. 10, dok. 170.

Dolaskom u Konjic, Lukačević se istoga dana sastao sa komandantom grupe »Anaker«, čiji su se manji motorizovani delovi posle snažnih borbi protiv delova 1. proleterske divizije na Ivan sedlu, probili 22. februara u Konjic.²⁷⁾ Već pri prvom susretu Lukačevića i s delovima te nemačke grupe njihovi odnosi bili su prisni i može se reći saveznički. Jer, u stvari, Lukačević je još iz jeseni 1941. bio Nemcima poznat kao beskompromisni borac protiv NOP-a i jedan od Dražinih oficira i organizatora četničkih jedinica koji je već tada imao veze sa Nemcima u Zagrebu i Banjoj Luci. Osim toga, četnički komandanti na okupiranom području nemačke 118. divizije već su imali kontakte sa Nemcima i dokazali im svoju lojalnost, pa Lukačeviću nije bilo teško da im povrdi svoju odanost.

Stav četničkih komandanata prema Nemcima određivao je Mihailović preko majora Ostojića. Tako je Ostojić još 16. januara 1943. naredio kapetanu Miloradu Domčiloviću (pseudonim »Pašali«), komandantu Romanijskog korpusa da u borbama protiv NOVJ, uveri Nemce u zajedničku borbu četnika i njih, naglasivši da bi bilo dobro da jednog oficira koji će se predstaviti kao beskompromisni borac protiv NOP-a legalizuje kod Nemaca i koji bi im ukazao na potrebu da četnicima dodele »oružje, municiju i ostalo«.²⁸⁾ Pri nastupanju borbene grupe »Anaker«, od Sarajeva prema Mostaru, njeni delovi su došli u dodir sa četnicima 2. sarajevske brigade (Romanijski korpus) pod komandom poručnika Nenada Vukasovića. Nemački oficir je održao sastanak sa Vukasovićem u s. Umoljani i, pošto ga je upoznao sa zadacima grupe (prodor ka mostarskom boksitnom području i njegova zaštita od dejstva 9. dalmatinske divizije) zahtevao je da četnici zauzmu odvojene položaje od nemačkih trupa. Ovo je, prvenstveno, traženo zbog sastava grupe »Anaker«, gde je bilo ustaša, pa su se Nemci plašili otvorenog sukoba između ustaša i četnika. Ostojić je 23. februara naredio vojvodi Dobrosavu Jevđeviću (Jevđo), političkom predstavniku Mihailovića za odnose sa okupatorima, da (preko italijanskih organa) zahteva da nemačke trupe ne diraju četnike, jer su njihovi ciljevi isti. A, major Borivoje Radulović, koji se, zajedno sa Jevđevićem nalazio u Mostaru, istoga dana depešom javlja Ostojiću da pojavu nemačkih trupa i njihove kontakte sa četničkim komandantima treba što više iskoristiti.²⁹⁾

Ostojić je takođe od Jevđevića, koji je još u 1942. imao razgovore sa Nemcima u Dubrovniku i Dobrom polju,³⁰⁾ zahtevao da se založi kod Nemaca da njihove trupe i avijacija pruže podršku četnicima u za-

²⁷⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 173, 274; AVII, reg. br. 16/6, k. 141.

²⁸⁾ AVII, reg. br. 1/2, k. 231.

²⁹⁾ AVII, reg. br. 8/1, k. 280, d. 229 i 230: depeše poslate od Čika Branka (Zaharija Ostojića) za Dobrosava Jevđevića.

³⁰⁾ Prema izveštaju Zigfrida Kašca od 13. maja 1943. Ministarstvu inostranih poslova Rajha, Jevđević je u Dubrovniku vodio višednevne pregovore sa šturmbanfirerom Alfredom Hajnrihom (Heinrich), specijalnim referentom nemačke Ajnzac policije i službe bezbednosti u Sarajevu (AVII, nemačka arhiva (Na), mikrofilm London 5, s. 400433).

Jevđević je, takođe, vodio pregovore sa nemačkim oficirima iz 118. divizije u Dobrom polju 4. septembra 1942. Radilo se o izbegavanju konflikta između četnika i Nemaca (AVII, NAV-T-315, r. 2270, s. 456—8).

jedničkim borbama protiv operativne grupe NOVJ u dolini Neretve. Četnici su, obavještavajući nemačke komande o položajima svojih jedinica, takođe, davali podatke o položajima jedinica, NOVJ, kako bi ih nemačko vazduhoplovstvo moglo bombardovati. Dešavalo se i to da su nemački avioni nespornazumom i greškom bombardovali četničke jedinice. Tako se desilo da su na putu od Glavatičeva ka Konjicu bombardovali Fočansku brigadu.

A kada je Ostojić zbog toga kritikovao Jevđevića, ovaj mu je 22. februara odgovorio da je četnike bombardovalo deset nemačkih aviona tipa »Štuka« koje je iz Sarajeva tražio po naređenju Ostojićevom i po njegovoj želji, napomenuvši da je zahtevao da Nemci više ne bombarduju.³¹⁾ Ovo se ponovilo i 23. februara kada su avioni u neposrednoj blizini Konjica, bombardujući jedinice 3. divizije NOVJ, bombardovali i neke položaje koje su držali četnici.³²⁾ Italijansko i četničko tumačenje ovih grešaka svodi se na objašnjenje da su navigatori bili ustaše — četnički suborci i partneri u pregovorima o zajedničkoj borbi protiv NOVJ.³³⁾ ali isto tako i četnički protivnici zbog njihove velikosrpske ideologije. U suštini radilo se, u prvom slučaju o lošim meteorološkim uslovima, a u drugom o blizini položaja sa kojih su četnici jurišali na jedinice 3. divizije NOVJ koje su vodile borbe za oslobođenje Konjica. Da bi se četnički položaji razlikovali od položaja jedinica NOVJ, Ostojić je dao uputstvo kako da se obeleže dostignute linije četničkih jedinica. Osim toga, on je 23. februara odredio šifrovane brojeve za okupatore i kvislinge kojima su se u korespondenciji služili četnički komandanti. Tako su Nemci dobili šifrovani broj 11, Italijani — 22, ustaše, 33, domobrani — 44 i pripadnici muslimanske milicije broj pedeset pet.³⁴⁾

Već pri prvom susretu Lukačevića sa komandantom grupe »Anaker«, ispoljeno je njihovo međusobno poverenje i iskrenost. Tako je pri razmatranju napada na jedinice 3. divizije NOVJ koje su bile okružile Konjic, Lukačević saznao da je namera grupe »Anaker« da se probiju u rejon Mostara i da nemačka borbena grupa »Fogel« nadire pravcem Donji Vakuf — Prozor, kao i to da je grupa »Anaker« na Ivan sedlu u borbama protiv delova 1. proleterske divizije »imala velike gubitke od komunista«.³⁵⁾ Lukačević je nemačkom komandantu dao niz dragocenih podataka. Između ostalog, saopštio mu je da je njegov cilj da napadima deblokira italijanski i ustaško-domobranski garnizon u Konjicu, a potom, da deluje pravcima Konjic — Rama i Konjic — Jablanica, s ciljem potiskivanja 3. divizije NOVJ, a, zatim, dejstva ka Prozoru.³⁶⁾

³¹⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 244.

³²⁾ AVII, reg. br. 16/6, k. 141.

³³⁾ Zb. IV, knj. 9, dok. br. 188 i 192.

³⁴⁾ AVII, reg. br. 1/6, k. 18.

³⁵⁾ AVII, reg. br. 8/1, k. 289, d. 1484 depeša majora Ostojića od 24. februara Draži Mihailoviću.

³⁶⁾ U izveštaju od 23. februara majoru Ostojiću o susretu sa Nemicima, Lukačević, pored ostalog, piše: »Jučer oko 10 časova 22. 2. stigla je u Konjic jedna nemačka kolona... Komandanta ove nemačke kolone video sam uoči polaska za noćni napad« (AVII, reg. br. 16/6, k. 141).

Izvešten o uspostavljanju kontakata između Lukačevića i nemačke jedinice, kao i o postignutoj koordinaciji dejstava za razbijanje obruča oko Konjica, Ostojić je depešom zahtevao od Jevđevića da, preko italijanskih komandi u Mostaru i Dubrovniku (6. armijski korpus), obezbedi da nemačke trupe, u svojim dejstvima protiv operativne grupe, ne prelaze na levu obalu Neretve. On je o tome 23. februara upoznao četničke komandante i tom prilikom im stavio do znanja da je »preko Jevđevića traženo da Nemci ne prelaze na levu obalu reke Neretve«. ³⁷⁾

Vojvoda Jevđević, stari prijatelj Italijana, čas je u Mostaru, čas u Dubrovniku, gde uz pomoć Italijana uverava nemačke predstavnike da će četnici sprečiti prodor operativne grupe NOVJ u Hercegovinu i pomoći nemačkim i italijanskim trupama u njihovim naporima da se likvidira operativna grupa. Postavio je i pitanje da se četnicima dodeli veća količina oružja, municije i druge opreme. Već 23. februara on izveštava Ostojića da je istog dana »sa nemačkim oficirima napravio sporazum da ne prelaze levu obalu Neretve«, kao i to da se izbegavaju međusobni kontakti nemačkih i četničkih jedinica. ³⁸⁾ Major Radulović je, takođe, 23. februara depešom izvestio Ostojića o uspešno završenim razgovorima Jevđevića sa predstavnicima Nemaca i o uveravanjima nemačkog predstavnika u Mostaru da nemačke trupe neće prelaziti na levu obalu Neretve, već da će dejstvovati drumom od Konjica ka Mostaru. ³⁹⁾

Dok su se u Mostaru dogovarali Jevđević i nemački oficiri, kod Konjica se razvila ogorčena borba između jedinica 3. divizije NOVJ, s jedne, i Nemaca, ustaša, domobrana, Italijana, četnika i muslimanske milicije s druge strane. Ta heterogena skupina neprijatelja, ojačana tenkovima i oklopnim kolima i podržana nemačkom i italijanskom avijacijom, snažno je pritiskivala jedinice 3. divizije NOVJ na prilazima Konjicu i njegovoj neposrednoj blizini. U Konjicu je bila zavladala panika, a izgled da će se neprijatelj u Konjicu održati bivao je sve manji. Međutim, Lukačević je dolaskom u Konjic uveravao italijanske oficire da će četnici uložiti maksimum truda da im pomognu u njihovim naporima. Četnici su s leđa napali delove 3. divizije, o čemu Lukačević, 23. februara, izveštava majora Ostojića da je »izvršio napad bombama sa bliskog ostojanja na partizane koji su se nalazili između Bijele i Ljubine (planine)«, dodavši: »borba je trajala danas od 1 čas pa sve do 16 časova. Naši su potpuno razbili partizane i pored njihovog napornog i žilavog otpora«. ⁴⁰⁾ Tako su četnici, vodeći borbu protiv 10. hercegovačke brigade, spasavali okupatorsko-kvislinški garnizon. Kakvu su pomoć pružili četnici opkoljenom garnizonu vidi se iz laskavog stava Nemaca i Italijana prema Lukačeviću. On to potvrđuje u izveštaju koji je 24. februara uputio Ostojiću, navodeći da italijanski i nemački oficiri »ništa ne rade«, a da ga prethodno o tome ne pitaju i konsultuju, kao i to da im je »izdao naređenje za posedanje položaja« pri napadima na 3. diviziju NOVJ. ⁴¹⁾

³⁷⁾ AVII, reg. br. 1/6, k. 18.

³⁸⁾ AVII, reg. br. 9/1, 280, dep. 249.

³⁹⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 245.

⁴⁰⁾ AVII, reg. br. 16/6, k. 141.

⁴¹⁾ AVII, reg. br. 17/6, k. 141.

Ovakvu saradnju Lukačevića sa okupatorima četnička vrhovna komanda shvatila je kao olakšanje u njenim naporima za likvidaciju operativne grupe i NOVJ u celini. Major Ostojić je 24. februara depešom izvestio Mihailovića o uspešno uspostavljenim kontaktima Lukačevića sa Nemcima i njihovim razgovorima u Konjicu, a sutradan mu javlja o žestokim napadima četnika i hrabrosti Vojislava Lukačevića, kao i to »da nemački i italijanski komandanti izvršavaju sva njegova naređenja za posedanje položaja kod Konjica«, navodeći da su to »neki dobri ljudi«, te da će se, s obzirom na takav odnos i kolaboraciju, »uspeh mnogo lakše postići«. ⁴²⁾

Borbe za Konjic dobijale su sve dramatičnije razmere. Nemačke i italijanske trupe, četnici i ustaško-domobranske jedinice, uložili su sve snage da Konjic održe u svojim rukama, a jedinice 3. divizije ulagale su ogromne napore da ga zauzmu, kako bi se prokrio put za dalji prodor operativne grupe.

Uporni napadi 3. divizije NOVJ kod Konjica, potvrdili su pretpostavku Mihailovića da je glavni pravac prodora operativne grupe usmeren preko Konjica i dalje, uz Neretvu. Zato je već 23. februara odlučio da se na planini Prenju, a prvenstveno na Bjelašnici u borbu ubace sve pristigle četničke jedinice, naredivši takođe, da vojvoda Jevđević uloži veće napore kako bi postigao još veći stepen koordinacije borbenih dejstava između četničkih i okupatorskih jedinica. ⁴³⁾ Neprijatelj je stalno dovlačio pojačanje. Probio se iz Sarajeva (drugi deo grupe »Anaker«), dok su četnici u sve većoj masi pristizali i vršili napade s leđa. U s. Bijela je, 24. februara, pristiglo oko 1300 četnika (1. i 2. durmitorska i Pljevaljska brigada) koji su odmah ubačeni u borbu, napali 10. hercegovačku brigadu i odbacili je na položaje Turija — Vis (k. 1052) ⁴⁴⁾ Kao i u svim drugim prilikama, tako i ovog puta, četnici su, podilazeći položajima palili sela i ubijali mirno stanovništvo, a Lukačević je objašnjavao nemačkom komandantu da se radi o naseljima čiji su meštani simpatizeri NOP-a ⁴⁵⁾

Iako podržani avijacijom, četnici na svom delu fronta nisu postigli očekivane rezultate. Stoga je Lukačević bio prinuđen da privuče jače delove četnika i da sačeka dolazak ostalih snaga grupe »Anaker«. On 24. februara, izveštava Ostojića da će po pristizanju jačih nemačkih snaga biti u većoj meri podržan tenkovima i oklopnim sredstvima, koji će napadati drumom i prugom od Konjica na Ramu, te da će u toj prilici četnici postići veće rezultate. ⁴⁶⁾

Da bi se što više dodvorio Italijanima, postigao moralni efekat kod četnika, uvećao gubitke pripadnika NOVJ i smanjio svoje gubitke, Lukačević je, takođe, 24. februara izvestio majora Ostojića da će u izveštajima koje će mu preko »Petkića« slati prikazivati četničke gubitke

⁴²⁾ AVII, reg. br. 8/1, k. 289, d. 1484; 3/1, k. 293, d. 1544.

⁴³⁾ AVII, reg. br. 14, k. 297, d. 738.

⁴⁴⁾ AVII, reg. br. 8/1, k. 289, d. 1484.

⁴⁵⁾ AVII, reg. br. 17/6, k. 141.

⁴⁶⁾ Isto.

upola manje, a gubitke jedinica NOVJ za dva puta više nego što u stvari jesu.⁴⁷⁾

S obzirom da su depeše između Lukačevića i Ostojića išle preko italijanske radio-stanice u Konjicu, to su italijanski komandanti imali pogrešnu predstavu o rezultatu napada i žrtvama kod četnika, koje su same italijanske komande naoružavale, hranile, transportovale i slale u borbe. I general Roboti (Robotti), komandant 2. italijanske armije je, prema tome, bio u zabludi o snazi i borbenosti četnika uopšte, posebno u kritičnoj situaciji kod Konjica. On je bio sklon da poveruje u izveštaje svojih potčinjenih, koji su sačinjeni na osnovu onoga što je Lukačević javljao Ostojiću. Tako je Roboti 25. februara izvestio svoju vrhovnu komandu o odnosima četnika i nemačkih trupa kod Konjica, istakavši da, »uprkos nemačkim pretnjama i nipodaštavanju četničkih formacija, Nemci nisu napali četnike«. On, dalje, konstatuje da su četnici i Italijani toliko snažni da su u stanju da odbrane Konjic i bez nemačke pomoći, »koja nije neophodna«.⁴⁸⁾ Ne upuštajući se u šire odnose Italijana i četnika, kao i zaključak Robotija, činjenica je koju ističe i Roboti da su, pored svih galama i povika na četnike, nemačke trupe u dodirima sa četničkim formacijama u dolini Neretve stupile s njima u odnose saradnje u borbama protiv NOVJ.

Međutim, na terenu je drugačije izgledalo nego što je izveštavao Roboti u vezi sa četnicima i italijanskim mogućnostima u pogledu održavanja Konjica u njihovim rukama. Sam Lukačević, koji je 25. februara raspolagao sa oko 6.500 četnika, angažovanih u borbama kod Konjica, što je činilo veliku brojnu nadmoćnost, nije toga i narednog dana uspeo da potisne 10. hercegovačku brigadu sa položaja na Ljubinoj planini. Iako su Italijani vazdušnim putem snabdevali municijom i hranom četničke formacije,⁴⁹⁾ one nisu postigle rezultate koje su očekivali italijanski generali i Draža Mihailović. Kapetan Lukačević 26. februara izveštava Ostojića da ima problema oko snabdevanja municijom i hranom, jer su zalihe u Konjicu potrošene, izražavajući nadu da će ga snabdeti Nemci. On, takođe, uplašeno javlja da će, i pored snažnih okupatorskih i kvistlinških formacija, četnici doći u vrlo tešku situaciju ukoliko se jači deo grupe »Anaker« što pre ne probije u Konjic. S tim u vezi, između ostalog, piše: »Jedino mi je kritična vest što u Konjic nije stigla 2^a nemačka kolona koja se, izgleda, još uvek nosi sa partizanima iz 'bradinske kolone' (1. prol. brigada — prim. BL)«.⁵⁰⁾ Ovakav izveštaj Lukačevića ubedljivo opovrgava konstataciju Robotija jer jasno govori o odlučujućoj ulozi Nemaca i četnika u sprečavanju zauzimanja Konjica, od strane 3. divizije NOVJ.

U takvoj situaciji, očekujući prodor glavnine grupe »Anaker« u Konjic, što je, s obzirom na ogromnu nadmoćnost neprijatelja, davalo

⁴⁷⁾ Izveštaji slati na taj račun išli su pod šifrom: »Vojvodi Jevđeviću, za kapetana Salatića« (AVII, reg. br. 17/6, k. 141).

⁴⁸⁾ AVII, Na, reg. br. 24/10^a 2, k. 366.

⁴⁹⁾ Major Radulović je, 26. februara, izvestio majora Ostojića da Italijani pomoću padobrana snabdevaju municijom i hranom četničke jedinice pod komandom Lukačevića (AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 277).

⁵⁰⁾ AVII, reg. br. 1/7—2, k. 302^a.

nadu da će se garnizon održati, te da će se produžiti dejstva ka Ostrošcu i Rami, Ostojić je naredio Lukačeviću da zamoli Nemce da čvrsto drže liniju: Ivan planina — Bitovnja — Petralj — Crni vrh i ne dozvole eventualna pojačanja 1. proleterske divizije jedinicama 3. divizije. Takođe mu je naredio da pregovara sa Nemcima o tome da jedna četnička kolona iz sastava konjičke grupe vrši napade u pravcu Podhuma, desnom obalom Neretve. O takvom naređenju Ostojić je 26. februara izvestio Mihailovića, da će se takvim načinom dejstva postići postavljeni ciljevi.⁵¹⁾

U isto ovo vreme, Jevđević je sklopio sporazum sa Nemcima o načinu dejstva četnika od Konjica ka Rami. Major Radulović o tome 26. februara javlja Ostojiću, da je »Jevđević potpisao ugovor da Nemci ne prelaze reku Ramu«, ističući da »Nemci nemaju aspiracije na levu obalu Neretve«. Dalje navodi da su »Nemci molili Jevđevića da im uruči neke zarobljenike (partizane — prim. BL) pa će nam učiniti uslugu«. ⁵²⁾ Istoga dana Ostojić izveštava Mihailovića da je Jevđević »zaključio sa Nemcima dogovor da ne idu južno od Rame«. ⁵³⁾ Ovo što je ugovarao Jevđević odnosilo se na dejstvo, kako grupe »Anaker«, tako i grupe »Fogel« (25. februara stavljena pod komandu 717. divizije) i drugih nemačkih jedinica. Izgleda da je tim sporazumom bilo regulisano i pitanje da Nemci snabdevaju četnike municijom i hranom. Jer, Mihailović 27. februara saopštava Petru Bačoviću (»Ištvan«), koji se tada još uvek nalazio u Kninu, da je Jevđević uredio da Nemci snabdevaju četnike kod Konjica, naglasivši da mu je Jevđević od neocenjive koristi. ⁵⁴⁾ Za uspešnu ulogu na učvršćenju saradnje četnika i nemačkih trupa, Jevđević je od Mihailovića dobijao otvorena priznanja. Tako on 27. februara javlja Ostojiću, pored ostalog, sledeće: »Sad on (Jevđević — prim. BL) treba da se pokaže. Tu je njegovo polje rada. Obodrite ga i pohvalite sa moje strane«. ⁵⁵⁾ Ovo je još jedna potvrda da je obim i način saradnje četnika i Nemaca određivao lično Mihailović.

Pošto se 26. februara glavnina grupe »Anaker« probila do Konjica i time ojačala njegovu odbranu, izgled za zauzimanje toga garnizona bivao je sve manji. Neprijatelja maksimalno podržavaju artiljerija i oklopna sredstva kao i italijansko i nemačko vazduhoplovstvo. Vode se žestoke borbe prsa u prsa. S obzirom na takvu situaciju i pogoršanu situaciju kod Prozora, gde je grupa »Fogel« neposredno ugrozila ranjenike i Centralnu bolnicu, Vrhovni štab NOV i POJ je, 26. februara, naredio da se snage kod Konjica pod borbom povuku i posednu položaje na liniji r. Neretvice. ⁵⁶⁾

Pri povlačenju 3. divizija vodi žestoke borbe protiv Nemaca i četnika, čije su kolone izmešane. Četnici, prosto, jašu na zaštitničkim delovima 3. divizije. Pri tome je nemačko i italijansko vazduhoplovstvo vrlo aktivno. Desilo se da su greškom bombardovani čak i italijanski štab u Konjicu, kao i neke četničke jedinice. Šesti italijanski korpus, 27. fe-

⁵¹⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1878.

⁵²⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 277.

⁵³⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1878.

⁵⁴⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 884.

⁵⁵⁾ Isto, d. 878.

⁵⁶⁾ Zb. IV, knj. 10, dok. br. 164 i 166; F. Trgo, n. č.

bruara izveštava, da su toga dana neke četničke jedinice »mitraljirane greškom njemačkih aviona«. ⁵⁷⁾ A Jevđević, 28. februara izveštava Ostojića da su »Nemci bombardovali kolonu koja ide prema Podorašcu, misleći da su komunisti«. ⁵⁸⁾ Nemački i italijanski avioni su pratili pokrete i grupisanje snaga NOVJ, a te su podatke koristili Nemci i Italijani za brze intervencije a takođe ih dostavljali četnicima. Tako je Ostojić, 27. februara, izvestio Mihailovića da »prema avionskom izviđanju« četnici pod komandom Lukačevića napadaju prema Ostrošcu. ⁵⁹⁾ Vojvoda Jevđević, 28. februara, izveštava Ostojića da »italijanski avion javlja: Jedna Lukačevićeva kolona napreduje prema Ostrošcu, a druga prema Jablanici«. ⁶⁰⁾

Pod snažnim pritiskom neprijatelja, jedinice 3. divizije NOVJ povukle su se na liniji s. Podhum — Ostrožac, gde je organizovana odbrana radi zaštite desnog boka jedinicama koje su vršile protivudar ka Gornjem Vakufu, radi odbacivanja grupe »Fogel« i delova 717. divizije, u cilju spasavanja ranijenika. ⁶¹⁾ Dejstva tih nemačkih snaga Mihailović je smatrao kao siguran faktor za uništenje operativne grupe u širem rejonu okuke Neretve. On je, 27. februara, obavestio Bačevića da su jedinice operativne grupe okružene na prostorijski između Jablanice, Ostrošca i Prozora, kao i to da »Nemci napadaju komuniste u pravcu Prozora i preko Ivan planine«. Naredio je da Bačević (krene sa četnicima iz Knina 27. februara), napadne 9. dalmatinsku diviziju na sektoru Imotskog, ističući: ... »Vaš napad doći će komunistima vrlo nezgodno. Treba ih uništiti po svaku cenu, bez milosti, pa onda neka im pevaju London i Moskva koliko god hoće«. ⁶²⁾ Međutim, iako je računao da će operativna grupa NOVJ biti uništena, Mihailović je smatrao da će se pokušaj proboja vršiti u pravcu severa, između Prozora i Bjelačnice. Zato je, 27. februara naredio majoru Ostojiću da u tom smislu izda potrebna naređenja i preduzme odgovarajuće mere. ⁶³⁾

Dogovori Jevđević — Nemci o dejstvima četnika u dolini Rame

To je, praktično, značilo da se sa Nemicima utanače zajednička dejstva i na širem prostoru doline Rame. Major Ostojić 27. februara usmerava dejstvo konjičke grupe u dva pravca. Desna kolona, jačine oko 1700 četnika, napada severno od Neretve, opštim pravcem Čadori — Strug — Crni vrh, s ciljem izbijanja na drum Prozor — Vakuf i udar u

⁵⁷⁾ Isto, dok. 300.

⁵⁸⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 285.

⁵⁹⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1901.

⁶⁰⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 286.

⁶¹⁾ F. Trgo, n. č.

⁶²⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 883. Mihailović je, 16. januara 1943. u cirku-larnoj depeši svim četničkim komandantima u Srbiji javio »... I pored svih nevolja naročito podvlačim da je komunistička opasnost jedna od najvećih... Naša vlada u Londonu preduzima sve da spreči englesku propagandu za partizane... ali najbolji način sprečavanja ovog je uništenje komunista, posle čega Englezi neće imati koga da hvale. Na tome radimo i uskoro ćemo čuti da smo ih u ime boga likvidirali (AVII, reg.br. 18/1, k. 299, d. 193).

⁶³⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 876.

bok jedinica koje su vršile protivudar u pravcu Gornjeg Vakufa.⁶⁴⁾ Leva kolona (1. i 2. durmitorska brigada), jačine oko 1200 četnika, napadala je na levoj obali Neretve, u pravcu Jablanice. Ostale jedinice konjičke grupe bile su u rezervi u širem rejonu Konjica, dok je odred majora Veskovića (oko 1100 četnika) upućen ka Mostaru; grupa »Anaker« je napadala duž drumu Konjic — Ostrožac. Lukačević je naredio potčinjenim komandantima kolona da u napadima što čvršće sarađuju sa Nemcima, koji će ih podržavati oklopnim kolima na putu Konjic — Ostrožac.⁶⁵⁾

Major Ostojić je, 27. februara, saopštio potčinjenima ideju o načinu dejstva na desnoj obali Neretve. On je predvideo prvo: da se Dobrosav Jevđević »pogodi sa Nemcima i Italijanima« da četnicima ostave zonu dejstva okruženu linijom: Prozor — Šujica — Livno — Makarska — Jadransko more — desna obala Neretve — r. Rama — Prozor; drugo: da Italijani i Nemci dejstvuju na ostaloj zoni u Bosni; treće: da Italijani obezbede prevozno sredstvo za prebacivanje četničkih jedinica; četvrto: da Nemci i Italijani obezbede stalnu vazдушnu podršku; peto: da Italijani dodele Bačoviću u Makarskoj pet radio-stanica i drugi materijal, kao i to da se obezbedi hrana i municija za 15.000 četnika. Planirano je da će po zauzimanju Prozora, kao i razbijanju 9. divizije, nastupiti drugi period dejstva za zauzimanje Duvna i »čišćenje ostale zone od komunista.«⁶⁶⁾

Sutradan, tj. 28. februara, javio je Jevđeviću:

»Dragi Jevđo. Sad od Tebe tražim sledeće: 1) da se sa br. 11 i 22 sporazumiš da se četnicima dade za čišćenje zona: Rama — Prozor — Šujica — Livno — Makarska — morska obala — ušće Neretve — desna obala Neretve — Rama, s tim da br. 11 na ovu zonu ne prelazi, već čisti ostalu zonu severno. 2) da br. 22 dade municiju, hranu i automatska oružja za 20.000 četnika za ove operacije. Sa Bačovićem mi ćemo imati u stvari 15.000, a onih 5.000 pravo je da dignemo, da obezbedimo dovoljno topova i bacača i pomoć avijacije za bombardovanje i izviđanje. 3) da broj 22 da svojih 5.000 ljudi i obezbedi prevozna sredstva za prebacivanje naših snaga prema operativnim potrebama. 4) da za svaku kolonu da radio-stanice i telefonski materijal«. U naređenju se, dalje, zahteva da ga o rezultatima razgovora izvesti u roku od tri dana, kao i to da se Italijanima dostavi mesto gde je kolona Petra Bačovića kako bi ga snabdevali vazдушnim putem.⁶⁷⁾ O izdatom naređenju Ostojić je, istoga dana, izvestio Mihailovića, a ovaj mu je, 1. marta odgovorio da je razumeo sve Ostojićeve planove i da čeka razvoj situacije.⁶⁸⁾

Iz ovakvog planiranja dejstva, očigledno, ispada da je četničko rukovodstvo računalo na brzi prodor četnika i grupe »Anaker« na prostor zapadno od Neretve i slamanje otpora operativne grupe, te njeno nabacivanje ispred nemačkih divizija koje su dejstvovale iz zapadne

⁶⁴⁾ AVII, reg. br. 24/1, k. 141 i 3/1, k. 293, d. 2041.

⁶⁵⁾ AVII, reg. br. 19/1, k. 141.

⁶⁶⁾ AVII, reg. br. 52/2—4, k. 161.

⁶⁷⁾ AVII, reg. br. 29/2, k. 161; 8/1—18, k. 280.

⁶⁸⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1914; 1/1, 297, d. 914.

Bosne prema dolini Neretve. Dakle, računalo se na brzo i potpuno likvidiranje operativne grupe i rukovodstva NOV i POJ uopšte.

I Jevđević je požurio da izvrši naređenje Mihailovićevo i Ostojićevo. Pošto se obratio italijanskom 6. armijskom korpusu i predložio način dejstva četnika u planiranoj zoni, dobio je odgovor da je za to nadležna 2. italijanska armija. Kada je o tome, 28. februara, depešom izvestio Ostojića, naglasio je da se u Mostaru sastao sa nemačkim predstavnikom od koga je saznao za pretenzije Nemaca na boksitno područje kod Mostara.⁶⁹⁾ Pored Jevđevića i Lukačević je dobio instrukcije od Ostojića da se založi kod komadanta grupe »Anaker« da se četnicima dozvoli dejstvo u predviđenoj zoni, odnosno da četnici mogu dejstvovati i u nemačkoj okupacionoj zoni u Bosni. »Preko Voje pokušavam da iskoristim prijateljstvo nemačkog komandanta iz Kojnica za dobijanje dozvole za gonjenje komunista kroz Bosnu« — izvestio je Ostojić 28. februara Mihailovića.⁷⁰⁾

Očigledno je da se nije radilo o dejstvu četnika sa okupatorima kao ravnopravnim partnerima, već o potpunoj zavisnosti i potčinjenosti okupatorima — radi se o slugama okupatora. Tu činjenicu rasvetljava prepiska vođena tih dana između Mihailovića i Ostojića. Tako u depeši od 2. marta Mihailović javlja Ostojiću: »Slažem se sa Vašim planovima. Oni su odlični, a ispoljeni manevri krilima mogu biti krajnje katastrofalni po komuniste, pod uslovom da Voja prodre (ka Prozoru — BL)«. ⁷¹⁾ Istovremeno Mihailović podstiče Lukačevića na još čvršće odnose sa Nemcima i pohvaljuje ga za učinjene korake u zbližavanju četnici — Nemci, ističući da za to »zaslužuje najveće priznanje«; dok ga je Ostojić nazvao »heroj, kapetan Vojislav Lukačević.« ⁷²⁾

Namera Draže Mihailovića da sa četnicima dejstvuje u Bosni, naravno, uz saglasnost Nemaca, bila je bazirana na pretpostavci da će operativna grupa u dolini Neretve biti likvidirana i da je to svršena činjenica. Osim toga, plan se delimično bazirao na izveštaju načelnika štaba tzv. komande zapadno-bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda, kapetana Radovana Ivaniševića. On je, naime, 26. februara iz Splita, a na osnovu italijanskih podataka, izvestio Mihailovića da zajednička dejstva okupatora i kvislinga, među njima i četnika, nisu uspela naneti ozbiljnije gubitke NOVJ na teritoriji Bihaćke republike. Tada je pisao da »država crvenih iako pregažena, nije sistematski uništena«, kao i to da su se »komunističke glavne snage« izvukle iz klešta s ciljem da se probiju u Hercegovinu i tamo prošire slobodnu teritoriju.⁷³⁾

Manevre glavne operativne grupe divizija, u dolini Neretve, Mihailović je cenio kao katastrofalne, jer je mislio da se radi o bežanju,

⁶⁹⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 293.

⁷⁰⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1914.

⁷¹⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 924.

⁷²⁾ Isto, d. 919. Ostojić 28. februara javlja pukovniku Stanišiću: »Naređenje gospodina ministra — sve starešine u streljački stroj. Neka svima bude primer za ugledanje u borbama i uspešnom vođenju jedinica heroj kapetan Vojislav Lukačević.« (AVII, reg. br. 8/1, k. 280, d. 273).

⁷³⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1898.

i smatrao je da je konačno uspeo sprečiti prodor u Hercegovinu. Sad je bio preokupiran time kako razbiti one snage NOVJ koje su dejstvovala u Bosni i delu Hrvatske.

U borbama protiv 3. divizije na pravcu Konjic — Ostrožac, nemačke i četničke kolone su izmešane sa međusobnom čvrstom vezom. Lukačević pomaže nemačkim oficirima u orijentaciji kolona, ukazujući im na najpodesnije pravce dejstva. On, takođe, referiše komandantu grupe »Anaker« o napadnim pravcima i zadacima četnika, utrošku municije i potrebama za opremom. On je 1. marta upoznao nemačkog komandanta s naporima četnika pri odbrani Konjica s utroškom sredstava, moleći da se četnicima dodeli dve stotine hiljada metaka. Istom prilikom, razgovaralo se o Mihailoviću, Ostojiću i Lukačeviću koji je imao pseudonim »kapetan Nikola Đurić«, odnosno »pukovnik Jovanović«, kakvih su kvaliteta, šta misle o odnosima četnici — Nemci i drugo.⁷⁴⁾ Kakvu je popularnost uživao Lukačević kod Nemaca, vidi se iz izveštaja majora Ostojića od 2. marta Draži Mihailoviću gde, pored ostalog, piše: »Voja izgleda očistio levu obalu (Neretve — BL) na prostoru Konjic — Jablanica. Kuburi sa hranom i municijom, jer je teško za 5.000 bacati iz vazduha, a komora putuje dva do tri dana. Inače, Talijani i Nemci Voji daju sve i prvi ga pozdravljaju. Zovu ga četničkim đeneralom. Voja je rano stekao opštu popularnost, ne samo kod naših nego i kod okupatora. Nastojaću da ovo iskoristim za lakše jurenje komunista po Bosni. Nemci na Vojin zahtev užurbano zatvaraju pravac na frontu Ivan — Bitovnja — Prozor.«⁷⁵⁾ To su razlozi zbog kojih je Mihailović rekao da »Voja zaslužuje najveće priznanje«.

Sutradan, tj. 3. marta, Ostojić izveštava Mihailovića da četnici uz podršku nemačke avijacije, artiljerije i tenkova napreduju prema Kozniku i Podorašcu, kao i to da su Nemci dali Lukačeviću municiju, koju je prethodno tražio.⁷⁶⁾ Istoga dana Jevđević je javio Ostojiću, da Nemci i četnici napadaju jedinice 3. divizije NOVJ u pravcu Rame, naglasivši da Nemci »potpuno saraduju sa pukovnikom Jovanovićem. Nude mu hranu i avijaciju.«⁷⁷⁾ Tako su grupa »Anaker« i četnici uz veliko naprezanje napadali delove operativne grupe, koji su se povlačili radi zauzimanja povoljnijih položaja. Ovakav manevar Ostojić je shvatio kao potpuno povlačenje iz okuke Neretve, pa je, 4. marta, razradio plan za četnička dejstva dublje na teritoriji Bosne. Tada je u »podsetniku za rad« zapisao da treba »podsetiti br. 11 (Nemci — BL) na jurnjavu kroz Bosnu i ispitati puls da li bi dozvolili da idu i naši«, kao i to da bi bilo dobro »da br. 11 zatvori pravce na frontu od Ivan planine, preko Bitovnje — Gornjeg Vakufa — Kupresa do Glamoča.«⁷⁸⁾ U vezi s tim predlozima, Lukačević mu, 5. marta, javlja da će »br. 11 zatvoriti pravac: Fojnica — Kruševo.«⁷⁹⁾ Očigledno su Nemci radili po svojim planovima, a četnici od njih potpuno zavisili, kako u snabdevanju, tako i u obimu

⁷⁴⁾ AVII, reg. br. 3/4—19, k. 165; Dnevnik Mileševskog korpusa.

⁷⁵⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 1982.

⁷⁶⁾ Isto, d. 2019.

⁷⁷⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 316.

⁷⁸⁾ AVII, reg. br. 13/2, k. 231.

⁷⁹⁾ AVII, reg. br. 24/6, k. 161.

angažovanja u borbama. Kada je Mihailović primio Ostojićev predlog o načinu dejstva zapadno od Neretve, saopštio mu je, 4. marta, da je najbolje »razbijene komunističke delove baciti na sever prema Nemcima« i tamo ih uništiti. Takođe, da Jevđević zauzme energičan stav i da pripreti Italijanima da će, ako Nemci napadnu četnike, četnici napasti na Italijane, ističući da je potrebno da Italijani snabdeju četnike sa dva miliona metaka, kao i hranom za sedam dana.⁸⁰⁾

Pošto se tih dana završila operacija »Vajs II«, započeti su pregovori između nemačkih i italijanskih visokih vojnih funkcionera oko daljeg dejstva nemačkih divizija. Nemci su, naime, težili da pošto-poto preuzmu od Italijana boksitno područje kod Mostara i ušće reke Neretve i tako izbiju na Jadran. Eksploataciju boksitnog područja ugrožavala su dejstva 9. dalmatinske divizije. Italijani su, pak, smatrali da su dovoljne italijanske trupe i četničke jedinice da se otkloni ta opasnost i razbiju jedinice Divizije, težeći da je odbace ka Prozoru, prema Nemcima. I Mihailović je mislio da će Italijani i četnici uspeti otkloniti opasnost od dejstva 9. divizije i da nema potrebe da Nemci dejstvuju ka Mostaru. On je, 5. marta, naredio Jevđeviću da prema Nemcima treba zauzeti »preteći ton ako pođu prema Mostaru.«⁸¹⁾ General Mihailović je računao da će konjička grupa uspešno prodirati ka Prozoru gde su se nalazile glavne snage operativne grupe, pa mu i nije bilo teško što su Italijani iz konjičke grupe izdvojili odred majora Veskovića (oko 1100 četnika) i prebacili ga u s. Kokarići, kod Vrgorca, radi dejstva sa juga na jedinice 9. divizije u širem rejonu Posušja i Imotskog. U stvari, on je smatrao da će Italijani i četnici odbaciti 9. diviziju ka Prozoru, i da je najbolje da se nemačke divizije usredsrede na taj prostor i unište operativnu grupu. Četvrtog marta, Mihailović je naredio da Zetski četnički odred i njemu pridodate jedinice dejstvuju desnom obalom reke Držanke, s ciljem da potisne delove 2. proleterske brigade ka Jablanici, a potom, produži dejstvo i obuhvati 9. diviziju sa severoistoka. Da major Petar Bačović, koji je stigao u s. Zagvozd, udari u leđa Diviziji, major Vesković da napada od Kokovića ka Posušju, a konjička grupa da produži »gonjenje.«⁸²⁾ Takvim načinom dejstva konjička grupa je oslabljena, a prema 9. diviziji je, pored Italijana, koncentrisano više od 6.000 četnika. Do ovoga je došlo pogrešnom procenom italijanskih generala i generala Mihailovića, a takođe, i Nemaca, pa su na osnovu manevra jedinica NOVJ koje su vršile protivudar ka Gornjem Vakufu i rušenju mosta na Neretvi (ispred grupe »Anaker« i konjičke grupe) zaključili da će se eventualni proboj vršiti od Prozora ka severu. Mihailović je planirao da po odbacivanju 9. divizije produži dejstvo ka Livnu. Tako je 5. marta naredio da konjička grupa što pre izbije u rejon Prozora i odseče »odstupnicu« jedinicama koje su se, prema njegovoj proceni, povlačile iz doline Neretve. Tada je, pored ostalog, istakao: »Posle izvlačenja Ištvana (Bačović — BL) i razbijanja Buljana (tako su raspoznavali 9. diviziju — BL), trebalo bi da produžimo ka Livnu... Za ovaj cilj formirali bi leteće korpuse i pokrenuli, po mogućnosti, Dinarce (Dinarska

⁸⁰⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 963—966.

⁸¹⁾ Isto, d. 987.

⁸²⁾ Isto, d. 962—63.

četnička divizija, komandant vojvoda Momčilo Đurić — BL)«. Takođe je istakao da Vojislav Lukačević od Nemaca »izvlači hranu i municiju i sakriva je u oblast »Prenja«. ⁸³⁾ Istoga dana javlja vojvodi Đuriću: »ovamo smo razbili 2/3 ukupnih komunističkih snaga. Beže u neredu. Razbijena je druga divizija i divizija Peka Dapčevića. Sada je na redu Buljanova divizija, treća. Produžite energično čišćenje vašeg terena«. ⁸⁴⁾

U međuvremenu su delovi nemačke 369. divizije zauzeli (3. marta) Livno, ⁸⁵⁾ a zatim usmerili dejstvo u pravcu Kupres — Gornji Vakuf, radi ojačanja 717. divizije i grupe »Fogel«. ⁸⁶⁾ I SS divizija »Princ Eugen« je, 5. marta, prednjim delovima izbila u Livno, s ciljem da širokim frontom produži dejstvo ka Duvnu i Mostaru. ⁸⁷⁾

Tako se obruč okruženja oko operativne grupe sve više sužavao i manevarski prostor bivao je sve manji. I 9. divizija se, pod pritiskom italijanskih i četničkih jedinica, a bojeći se okruženja, noću 2/3. marta, neprimećeno, povukla ka Prozoru. ⁸⁸⁾ Tako je više od 10.000 Italijana i četnika udarilo u prazno.

Sada su i Nemci bili uvereni da je pravac proboja usmeren od Prozora ka Gornjem Vakufu i dalje na sever. Na takvu procenu, prvenstveno je uticao snažan pritisak Grupe za protivudar. ⁸⁹⁾ Svoje procene nemački oficiri su saopštili četničkim komandantima, pa je na bazi njih Mihailović razrađivao svoje planove. Komandant grupe »Anaker« je, 5. marta, saopštio Voji Lukačeviću da »komunisti pokušavaju da se izvuku u pravcu severa na Kupres«. ⁹⁰⁾

Međutim, kada je major Ostojić, 5. marta, izvestio Mihailovića o tome da su Italijani i četnička grupacija, koji su bili usmereni protiv 9. divizije, orijentisani ka Prozoru za udar u leđa grupi koja je potiskivala Nemce ka Bugojnu, naglasio je da se može očekivati proboj i prema istoku. Naime, on je ocenio da su »prema ovakvoj situaciji komunisti u bezizlaznom položaju i ostaje im jedino rešenje da sa snagama od Prozora prodru između Prenja i Bjelašice ka Konjicu, ili dolinom Drežanke od Rakitna prema Mostaru«. ⁹¹⁾ Dakle, Ostojić je dozvolio mogućnost protivudara dolinom Neretve. To je mogao zaključiti na osnovu podataka avioizviđanja, koji su govorili o tome da se velike kolone kreću od Prozora ka Jablanici. Osim toga, četnici iz sastava 1. i 2. durmitorske brigade, koji su bili, 3. marta, prešli na desnu obalu Neretve, kod Jablanice, potučeni su od delova 2. dalmatinske brigade i vraćeni

⁸³⁾ Isto, d. 987—88.

⁸⁴⁾ Isto, d. 995.

⁸⁵⁾ Zb., IV, knj. 11, dok. 177.

⁸⁶⁾ Isto, dok. 189.

⁸⁷⁾ Isto.

⁸⁸⁾ Isto, dok. 18. Ostojić je 4. marta javio Mihailoviću da je »Buljan pobegao neprimećen od avijacije«, a 5. marta javlja: »Buljan pobegao sigurno već ranije, a cela obavestajna služba i avijacija nije mi pružila te podatke, i ako sam svakog dana pitao u svima depešama za njega« (AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2031 i 2042).

⁸⁹⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. br. 190.

⁹⁰⁾ AVII, reg. br. 27/6, k. 141: izveštaj Lukačevića majoru Ostojiću.

⁹¹⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2042—43.

nazad.⁹²⁾ U vezi s tim, Ostojić je 5. marta izvestio Mihailovića da je Jablanica ponovo napadnuta i da je jedini izlaz operativnoj grupi prodor od Prozora ka Konjicu.⁹³⁾ Ovakvi izveštaji nisu pokolebali Mihailovića u uverenju da je prodor ka Hercegovini sprečen. On je, 5. marta, saopštio majoru Bačoviću da je »situacija na Neretvi odlučna«, da su »komunisti potučeni« i da su Rama i Jablanica u rukama četnika. Istoga dana naređuje Ostojiću da se ostaje pri planu za prodor ka Livnu.⁹⁴⁾ On je, dakle, bio suviše uveren u moć grupe »Anaker« i četničke konjičke grupe koju su municijom, delimično i hranom, snabdevali Nemci. Samo u toku 4. marta Nemci su Lukačeviću dali 30.000 metaka, i kako sam navodi, »obećali su još čim im stigne neki transport koji očekuju iz Sarajeva«.⁹⁵⁾

Vršeci stalne napade konjička grupa se kretala na širokom frontu. Jedna kolona je napadala preko Bjelašnice u pravcu Prozora. Druga je vršila napade severno od Neretve i 5. marta je izbila pred s. Seonicu i s. Podhum, na levoj obali r. Neretvice. Tu je zaustavljena od jedinica 3. divizije.⁹⁶⁾ Južno od Neretve (leva obala) napadale su 1. i 2. durmitorska brigada. Delovi 1. durmitorske brigade, pod komandom kapetana Nikole Bojovića, prešli su 3. marta na desnu obalu Neretve, ali su protivnapadom odbačeni.

Tako se, 5. marta, konjička grupa nalazila na liniji: leva obala r. Neretvice — Ostrožac — Rama — Jablanica (na levoj obali Neretve) sa rezervom u širem rejonu Konjica. Četnici su sadejstvovali grupi »Anaker« i s njom činili jedinstveni deo fronta. Četnici su napadali teže prohodnim zemljištem, dok su Nemci vršili napade u pojasu drumu, Konjic — Ostrožac. Grupa »Anaker« je 5. marta zadržana na liniji koju su dostigle četničke jedinice. Njeni prednji delovi su izbili ispred Ostrošca gde su zaustavljeni jakom odbranom delova 3. divizije.⁹⁷⁾

Majoru Ostojiću je bilo poznato da operativnu grupu sa severa i zapada napadaju tri nemačke divizije (117, 118. i 369) i delovi SS divizije »Princ Eugen«; da sa juga napadaju jake italijanske i četničke formacije pred kojima se izvukla 9. divizija. Brinuo ga je što su grupa »Anaker« i konjička grupa onemogućene u svom napredovanju i što su četnici kod Jablanice već dobili lekciju. Sve to ga je navodilo na zaključak da je moguće da operativna grupa pokuša proboj preko Jablanice. Zato je 5. marta pokušao da pregrupiše četničke jedinice. Naredio je da konjička grupa čvrsto drži zauzete položaje do pristizanja pojačanja iz rezerve; da 1200 četnika prebaci iz izvornog dela r. Drežanke i ubaci u borbu na liniju Plasa Glavica — Gumenac gde je oko 1.000 četnika već napadalo delove 2. dalmatinske brigade s ciljem da ih odbaci od Jablanice; da se Zetski četnički odred sa ojačanjima prebaci iz Širokog Brijega (sada: Lištica) u rejon Rakitno i produži dejstvo preko s. Sovića

⁹²⁾ AVII, reg. br. 45/6, k. 133; izveštaj pukovnika Stanišića od 5. marta; Zb. IV, knj. 11, dok. 31.

⁹³⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2041.

⁹⁴⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 983 i 984.

⁹⁵⁾ AVII, reg. br. 27/6, k. 141; izveštaj Lukačevića od 5. marta.

⁹⁶⁾ AVII, reg. br. 24/1, k. 141; 3/1, k. 293, d. 2041.

⁹⁷⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 190.

i izbije na drum Prozor — Jablanica; da se odred majora Veskovića preveze italijanskim kamionima iz s. Kokorića u Mostar radi dejstva na pravcu Drežnica — Jablanica, kao i da se rezerva iz Mostara preveze u Drežnicu i produži dejstvo ka Jablanici. Takođe, naredio je da se četničke rezerve (oko 1600 ljudi) iz južne Hercegovine dovedu u Mostar, kao opšta rezerva, a da četnici pod komandom majora Bačovića ostanu u Kočerinu i zatvore pravce ka Mostaru. Istoga dana je o tome izvestio Mihailovića, dodavši: »ukupna jačina naših snaga sa Bačovićem iznosi oko 12.000 boraca.«⁹⁸⁾ Međutim, takvo grupisanje četnika nisu dozvolili Italijani koji su imali mogućnost protivudara na levu obalu Neretve pa su 5. marta odlučili da trupe 6. armijskog korpusa i četničku grupaciju zapadno od Mostara upotrebe na pravcu prema Prozoru. O tome je štab 2. italijanske armije, 5. marta obavestio komandanta nemačkih trupa u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, generala Rudolfa Litersa (Lütters).⁹⁹⁾ Jedini koji je izvršio Ostojićevo naređenje bio je major Jovan Pantić koji je došao iz izvornog dela Drežanke i poseo položaje na liniji Gumenac — Plasa glavica — Ostrovača — V. sljeme. Ali, zbog toga »samovoljnog« postupka Italijani »su mu obustavili hranu i municiju što ih nije slušao.«¹⁰⁰⁾ Tada je Ostojić hitno naredio Jevđeviću da učini sve kako bi privolio Italijane da dozvole grupisanje četnika po njegovom planu, čak, da im pripreti kidanjem kolaboracije. Kada u tome nije uspeo, Jevđević je 5. marta izvestio: »Talijani insistiraju da imaju svoju reč u operacijama, pa su juče Pantiću uskratili hranu, municiju i artiljeriju, jer nije koordinirao sa njihovim bataljonom; da Lukačevića hranim samo pomoću aviona, da su nam na raspolaganju njihovi telefoni, topovi, kamioni...« I dalje: »Ja ne mogu istovremeno praviti sporazum sa nemačkim generalom i opravdati se što prelazimo njihove zone. Ne mogu tražiti od Italijana oružja i objavljivati im rat. Meni lično učinićeš uslugu ako predložiš gospodinu ministru (Draži Mihailoviću — BL) da me razreši dužnosti.«¹⁰¹⁾ I ova žalopojka Jevđevićeva nedvosmisleno govori o potčinjenosti četnika okupatorima, i činjenici da ga je Mihailović odredio da vodi razgovore sa Italijanima i Nemcima.

Sporazumi Jevđević — Liters

Natezanje između Jevđevića i Italijana za pregrupisanje četnika i dejstvo ka Prozoru i dublje u Bosnu, očigledno je zavisilo od ocene Nemaca i njihovog gledanja na angažovanje četničkih formacija. To što Jevđević navodi »sporazum sa nemačkim generalom«, odnosi se na sporazumevanje sa generalom Litersom. Vojvoda Jevđević 5. marta izveštava Ostojića: »Lukačeviću sam javio da na osnovu moga sporazuma sa generalom Litersom, Nemci neće dole (u dolinu Neretve — BL), a on da samo u sporazumu sa Litersom ide na Prozor.«¹⁰²⁾ U izveštaju štaba ko-

⁹⁸⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2043.

⁹⁹⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 186.

¹⁰⁰⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2089.

¹⁰¹⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 328 i 329.

¹⁰²⁾ AVII, reg. br. 9/1, k. 280, d. 322.

komande jugoistoka, 5. marta, konstatuje se da, s obzirom na pogoršanu situaciju kod Gornjeg Vakufa, neće uskoro doći u obzir nastupanje nemačkih jedinica sa severa preko linije Rama — Konjic u južnom pravcu, tako da postoji mogućnost da se tu reguliše četničko pitanje«, a pojediniosti da se regulišu sa Litersom.¹⁰³⁾ Očigledno je da se radi o dejstvima konjičke grupe i grupe »Anaker«. I komandant jugoistoka general-pukovnik Ler (Löhr), je smatrao da četničke formacije u svojim dejstvima ka zapadu ne bi trebalo da prelaze liniju Mostar — Jablanica — Prozor. On je smatrao da će četnici dati dovoljan prilog ako sa grupom »Anaker« potisnu delove operativne grupe iz doline Neretve u pravcu Prozora, kao i da čvrsto drže taj deo fronta.¹⁰⁴⁾

Međutim, italijanska vrhovna komanda, pa i sam Musolini, opet iz razloga iskorišćavanja, nisu bili zadovoljni ograničenim dejstvom četnika. U duhu toga Roboti, 6. marta, saopštava Leru da četnici već dejstvuju zapadno od Mostara u pravcu Prozora, naglasivši da nije u stanju prihvatiti ograničenje njihovog dejstva samo u određenim zonama.¹⁰⁵⁾ Tako su dalja dejstva četnika postala pitanje nagodbe između Italijana i Nemaca. Otvoreno je pitanje kada se i kako Jevđević sastao sa Litersom, i da li je s njim imao lične kontakte ili su pregovori vođeni posredstvom Italijana. Poznato je, da je Liters, početkom marta, boravio u Mostaru, gde je, 10. marta, vodio pregovore sa Robotijem oko ulaska nemačkih trupa u boksitno područje zapadno od Mostara.¹⁰⁶⁾ Činjenica je, da se zone i pravci dejstva četnika prema sporazumu Jevđević — Liters i stavu koji je zauzimao Ler potpuno poklapaju. I Ler i Liters, kao i Italijani, bili su uvereni da će operativna grupa pokušati proboj ka severu. Na takav zaključak navodila ih je činjenica što je protivudar ka Gornjem Vakufu prisililo 717. diviziju i grupu »Fogel«, da 6. marta organizuju odbranu na liniji Jagnid — Podgrađe — Bistrica do dolaska 369. divizije.¹⁰⁷⁾ U međuvremenu je trebalo da konjička grupa i grupa »Anaker« izvrše snažan pritisak iz doline Neretve i udarajući u leđa grupu za protivudar, smanje žestinu njenog napada. Major Ostojić 6. marta izveštava Mihailovića da izviđanja iz vazduha govore o velikom grupisanju jedinica NOVJ u zoni Prozor — G. Vakuf, uveravajući ga da će uspeti u prodoru s obzirom da »Voja koristi Nemce za uzimanje hrane i municije.«¹⁰⁸⁾ Međutim, Mihailović je smatrao da su četnici trenutno dali dovoljan prilog okupatorima u sprečavanju da se zauzme Konjic i potiskivanju 3. divizije na liniji r. Neretvice i bio uveren da je sa operativnom grupom svršeno. On je 6. marta, dan uoči početka četničke katastrofe u dolini Neretve, saopštio majoru Ostojiću sledeće: »Biti oprezan da se komunisti ponovo ne vrate. Bogu hvala, izgleda da smo komuniste potukli... Vama lično zahvaljujem na zalaganju i požrtvovanju i najuspešnijem vođenju operacija. U moje ime zahvalite trupama kao i svima saradnicima na ovome velikom delu«. Istovremeno

¹⁰³⁾ AVII, Na, NAV-T-311, f. 175, s. 442—64.

¹⁰⁴⁾ AVII, Na, reg. br. 36—2, k. 99.

¹⁰⁵⁾ AVII, Na, reg. br. 36/4, k. 292.

¹⁰⁶⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 210.

¹⁰⁷⁾ Isto, dok. 193.

¹⁰⁸⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2090 i 2092.

ga je obavestio o dejstvu nemačkih divizija sa severa i zapada ka Prozoru, kao i dejstvu italijanskih trupa i četnika vojvode Đujića iz Knina preko Livna, takođe prema prozorskoj kotlini.¹⁰⁹⁾

Dakle, 6. marta, uoči forsiranja Neretve, od strane glavne operativne grupe divizije NOVJ, četnici su držali sledeće položaje: desna kolona konjička grupa u čvrstoj vezi sa grupom »Anaker« na levoj obali r. Neretvice, do ušća u Neretvu, u bezuspešnom napadu na delove 3. divizije. Prva i druga durmitorska brigada (leva kolona) na levoj obali Neretve, od Ostrošca do, uključno, Jablanica, zadržane upornom odbranom 2. dalmatinske brigade. Na desnoj obali Neretve, u čvrstoj vezi sa konjičkom grupom, sa položaja Gumenac — Plasa glavica, napali su četnici pod komandom majora Pantića. I njima se opirala 2. dalmatinska brigada. Zetski četnički odred sa ojačanjima i italijanske trupe, u tesnoj vezi sa grupom majora Pantića, napadali su od Rakitna ka Prozoru. Četničke jedinice pod komandom majora Bačovića bile su u Širokom Brijegu, u opštoj rezervi, po naređenju Italijana. Odred majora Andrije Veskovića (Kolašinska, Beranska, Andrijevička i Bjelopoljska brigada) bio je u s. Kokorići, u očekivanju italijanskih kamiona za prevoženje u Mostar i Drežnicu.¹¹⁰⁾

Četnici i Nemci posle forsiranja Neretve od strane glavne operativne grupe divizija NOVJ

Protivudarom ka Gornjem Vakufu postignuto je višestruko dejstvo. Ranjenici su spaseni, nemačke trupe su prinuđene na povlačenje i odbranu, a neprijatelji su obmanuti o stvarnom pravcu proboja.

Tito je, 5. marta, naredio proboj preko Jablanice i Prenj-planine prema istoku, tamo gde je neprijatelj to najmanje očekivao.¹¹¹⁾ Prelaskom na levu obalu Neretve, noću 7. marta, delovi 2. proleterske divizije su potpuno razbili 1. i 2. durmitorsku brigadu, naterali ih u bekstvo i širili mostobran, o čemu Lukačević, istoga dana, piše:

»... Komunisti, stegnuti obručem uništenja, odlučili su se za izvršenje proboja kod Jablanice. U tu svrhu nekoliko odlučnih odeljenja, naoružani velikim brojem automatskih oružja, prebacili su se preko mosta na Neretvi, pobili stražare i jakom automatskom vatrom branili uži mostobran koji se postepeno proširivao.

Usled noći i nesposobnosti jedinica nastalo je vatreno dejstvo međusobno, a potom gubljenje veze i odstupanje bez plana i komande.

U toku 7. o. m. »komunisti su u svojim rukama imali Krstac i dovoljnu snagu prebačenu preko Neretve i sa uspehom gonili demoralisane delove leve kolone«. Malo dalje dodaje da su Nemci u žestokim borbama kod Ostrošca, i da su »danas tamo upućena pojačanja pripadnika broj 11 sa bornim kolima i topovima«.¹¹²⁾ Štab 2. proleterske divizije, 8. marta

¹⁰⁹⁾ AVII, reg. br. 1/1, k. 297, d. 1005 i 1006.

¹¹⁰⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2089, 2001, 2025 i 2027.

¹¹¹⁾ Vidi: F. Trgo, n. č.

¹¹²⁾ AVII, reg. br. 21/6, k. 141: saopštenje Lukačevića komandantima kolona.

izvešten je da su njene jedinice izbile preko linije Dobrogošće — Krstac — Ravna — Glogošnica i da su u »bojevima vođenim jednovremeno protiv udruženih jedinica: njemačkih, italijanskih, četničkih i ustaških«, naše jedinice nanijele neprijatelju gubitke od 130 ubijenih, 105 zarobljenih i veći broj ranjenih. Dalje se konstatuje da bi zarobljenih četnika bilo mnogo više, ali da su četnički oficiri ubijali četnike koji su digli maramice u znak predaje, kao i to da su i Nemci pucali u četničku četvu koja se cela predavala.¹¹³⁾

Dok se to dešavalo Lukačević je bio u Konjicu, u štabu grupe »Anaker«. Izvešten, 7. marta u 8 časova, o razbijanju 1. durmitorske brigade kod Jablanice, Lukačević je naredio Letećoj brigadi da iz Konjica krene ka Ostrošcu radi spasavanja 2. durmitorske brigade. On je u nemačkom oklopnom automobilu krenuo ka Ostrošcu. Nemci su, takođe, uputili pojačanja prema Ostrošcu. Pri izlazu iz Konjica, oko 8,30 časova, Lukačević je sreo ostatak 1. durmitorske brigade, kako se u paničnom bekstvu povlači. Oko 12 časova Lukačević, nemačko pojačanje i Leteća brigada stigli su kod Ostrošca, gde se, u međuvremenu povukla 2. durmitorska brigada, pod komandom kapetana Ivana Ružića. »U Ostrošcu zatičem Ivana (Ružića — BL) koji se već probio uz velike gubitke, njegove jedinice raspršane... U 14 časova nije bilo ni jednog četnika na pravcu nastupanja komunista« — izveštava Lukačević.¹¹⁴⁾ Pošto su jedinice 3. divizije vršile snažan pritisak na delove grupe »Anaker« u širem rejonu Ostrošca, to oni nisu mogli odvojiti veće snage i baciti ih ispred 2. proleterske divizije. Nemci su na položaje Prisoje — Javorik — Golo brdo uputili deo snaga koje su pristigle kao pojačanje i četničku Leteću brigadu. Načelnik štaba konjičke grupe, Ćirilo Dimitrijević obaveštava 8. marta komandanta kolone da je Vojislav Lukačević na položaju Golo brdo sa Letećom brigadom i »delom kolone 11«.¹¹⁵⁾ To su oni delovi Nemaca koji su se rasporedili južno od drumu Ostrožac — Konjic, pa su se, ostavši usamljeni, povukli na nove položaje kod četnika. O tome Lukačević piše: »11 je noću izvršio pomeranje nazad radi izravnjanja položaja«.¹¹⁶⁾ A, komanda nemačkih trupa u NDH konstatuje da se »grupa Anaker« od 7. marta nalazi u odbranbenim borbama.¹¹⁷⁾ Za to vreme su se 1. i 2. durmitorska brigada nalazile u širem rejonu Konjica gde su zaustavljene od strane rezerve konjičke grupe. Tako se tu našlo oko 2.000 četnika s kojima je nameravano izvršenje protivnapada na 2. proletersku diviziju. Ostojić je 7. marta naredio Lukačeviću da koristeći dejstva pomoću nemačkih i italijanskih trupa izvrši protivnapad i ponovo ovlada prostorom na levoj obali Neretve.¹¹⁸⁾ Lukačević je, kasno u noć 7. marta, u dogovoru sa Nemcima, izdao naređenje za izvršenje protivnapada koji je trebalo da usledi 8. marta.¹¹⁹⁾ Pošto italijansko vazduhoplovstvo zbog nepoznavanja trenutne situacije i zauze-

¹¹³⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 43.

¹¹⁴⁾ AVII, reg. br. 56/1, k. 141: izveštaj majoru Ostojiću od 9. marta.

¹¹⁵⁾ AVII, reg. br. 35/6, k. 141.

¹¹⁶⁾ AVII, reg. br. 56/1, k. 141.

¹¹⁷⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 199.

¹¹⁸⁾ AVII, Italijanska arhiva, reg. br. 11/4, k. 363.

¹¹⁹⁾ AVII, reg. br. 34/6, k. 141.

tosti bombardovanjem, nije uspelo da četnike snabde municijom, to su učinili Nemci. U izveštaju Lukačevića od 8. marta o tome, između ostalog, piše: »11 me obaveštava da se jake partiz. kolone kreću 8. o.m. niz Neretvu. 11 tvrdi da 22 od njega iz Sarajeva nije tražio municiju. Sinoć su mi dali 12 sanduka od svoje«. ¹²⁰⁾ A, komanda jugoistoka izveštava 7. marta Operativni štab Vrhovne komande, da je četnicima predato 30.000 metaka. ¹²¹⁾ Na osnovu ovakve saradnje sa Nemcima i ubeđenja da se radi o lokalnom uspehu operativne grupe, Ostojić se ponadao da će uspeti sprečiti dalji prodor. Izvestivši Mihailovića 7. marta o bežanju četnika i »mešanju žabara« u komandovanje, uveravao ga je da treba imati poverenje u Lukačevića i da će on u sprezi sa Nemcima spasiti situaciju. ¹²²⁾

Ne gubeći tempo napada, delovi 2. proleterske divizije su potisli Leteću brigadu i delove grupe »Anaker« i tako osujetili njihov protivnapad. Nemački komandant je konstatovao da četnici nisu izvršili nameravane napade, već su se povukli na istok. ¹²³⁾ Četnici su se povukli na liniju Tamara — Ljubina planina — Lisina, a Nemci na liniju Tamara — Orlenica — Neretva. ¹²⁴⁾ Istovremeno je i drugo krilo grupe »Anaker« pod pritiskom delova 3. divizije, severno od Neretve, nakon teških borbi »izbeglo opkoljavanje i povuklo se na Kvak«. ¹²⁵⁾ Tako je ponovo uspostavljena jedinstvena linija posednuta nemačkim trupama i četničkim jedinicama. Karakteristično je da su Nemci očekivali da četnici podnesu veći deo tereta u borbama, dok su se četnici nadali da će to učiniti Nemci.

U takvoj situaciji, Ostojić je ocenio da se četnički komandanti i suviše oslanjaju na Nemce, očekujući od njih ono što je bilo nemoguće — sprečavanje prodora 2. proleterske divizije. Sagledao je činjenicu da četnici već pri prvim sukobima sa jedinicama NOVJ, napuštaju položaje u masi. Četničko vrhovno rukovodstvo našlo se u teškoj situaciji. Ono nije imalo raspoloživih rezervi koje bi ubacilo u borbu i tako, bar za kratko vreme, zaustavilo prodor. Drugo, osim konjičke grupe koja je već bila u rasulu i povlačila se zajedno sa Nemcima, Ostojić nije mogao upotrebiti nijednu četničku jedinicu, jer su njima komandovali Italijani. ¹²⁶⁾ Tako su četnici pod komandom Bačovića bili 8. marta u Širokom Brijegu gde ih je »rasporedio u opštu rezervu italijanski komandant korpusa«. ¹²⁷⁾ Odred majora Veskovića bio je još uvek u s. Kokrić, a Zetski četnički odred sa italijanskim trupama u borbama kod Rakitna. Ovakvo angažovanje četnika od strane Italijana diktirano je njihovom procenom da je udar na levu obalu Neretve lokalna akcija i sa ograničenim ciljem. Osmog marta, kasno uveče, Ostojić se žali Mihailoviću da Italijani »prete obustavom hrane i municije« ako se što preduzme bez nji-

¹²⁰⁾ AVII, reg. br. 56/1, k. 141.

¹²¹⁾ AVII, Na, NAV-T1311, r. 175, s. 442—64.

¹²²⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2126.

¹²³⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 206.

¹²⁴⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2146; Zb. IV, knj. 11, dok. 43.

¹²⁵⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 204.

¹²⁶⁾ Isto, dok. 208.

¹²⁷⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2147; Zb. IV, knj. 11, dok. 205.

hove saglasnosti. Zato mu predlaže da bi bilo najbolje prikupiti konjičku grupu na levoj obali Neretve, kod Konjica, i razgraničiti dejstvo po pravcima i položajima između četnika i Nemaca. Istom prilikom izveštava da je naredio Lukačeviću »da pripremi protivnapad na Jablanici, težeći da sa Nemcima izvrši promenu«, tj. da Nemci zauzmu položaje i napadaju severno, a četnici južno od Neretve.¹²⁸⁾

Međutim, dok je Ostojić pisao depešu Mihailoviću, situacija je bila dijametralno izmenjena. Pod pritiskom 3. divizije, desno krilo grupe »Anaker« povuklo se na liniju: Lisin — Vinjača — Brdo — Bikova kosa — Križ — Homolje — Konjic. Na te položaje povuklo se i levo krilo.¹²⁹⁾ Zetnička kolona severno od Neretve povukla se zajedno sa Nemcima na položaje Zlatar — Konjic, pozadi nemačkih položaja.¹³⁰⁾ Štab 10. hercegovačke brigade izveštava, 10. marta, da su njene jedinice u sadejstvu sa 5. crnogorskom brigadom, nekoliko dana vodile ogorčene borbe protiv nemačkih, ustaških, italijanskih i četničkih jedinica i da su ih naterali na povlačenje u širi rejon Konjica.¹³¹⁾ Četničke brigade, koje su razbijene kod Jablanice, povukle su se u neredu u Donju Bijelu i Paklenu.¹³²⁾ Tako je propao i ovaj nameravani protivnapad okupatora i četnika.

Major Ostojić izveštava 10. marta Mihailovića da je konjička grupa u rasulu i da četnici u velikim grupama beže svojim kućama u Sandžak i Crnu Goru, predlažući da ih sve treba pohvatati i streljati.¹³³⁾ Do tada Ostojić, pa ni Mihailović, kao i okupatori nisu shvatili da se radi o prodoru operativne grupe ka istoku, da su glavne snage usmerene u tom pravcu, a da zaštitnički delovi vode žestoke borbe protiv nemačkih divizija i italijanskih i četničkih grupacija zapadno od Neretve. Okupatorsko vazduhoplovstvo je sistematski izviđalo i pratilo pokrete i bombardovalo jedinice operativne grupe. Izviđačke podatke su hitno dostavljali četničkim komandantima, kako bi im pomogli u donošenju odluka. Major Bačović, 9. marta izveštava Mihailovića: »... Avioni su me ovog momenta izvestili da su osmotrili velike partizanske snage koje kreću od Prozora ka Rami i Sovića ka Jablanici.«¹³⁴⁾ Major Ostojić je, 10. marta izvestio »da Tito želi da se probije pravcem: Jablanica — Kalinovik — Metaljka — južni Sandžak«, kao i da su velike snage operativne grupe u pokretu od Prozora ka Rami.¹³⁵⁾ To su bili prvi podaci na osnovu kojih je četničko rukovodstvo saznalo prave namere glavne operativne grupe. Zato je Ostojić, istoga dana, naredio Lukačeviću, da prikupi razbijenu konjičku grupu i pokuša zaustaviti nagli prodor ka s. Borci, ističući da u tom cilju iskoristi do maksimuma br. 11 i 22, i da »traži tenkove, topove, avione, municiju, hranu i pojačanja od svih brojeva.«¹³⁶⁾ Osim toga, predložio je Mihailoviću da Pavle izvrši ponovnu mobilizaciju čet-

128) AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2149—50.

129) Zb. IV, knj. 11, dok. 206 i 207.

130) AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2181; Zb., IV, knj. 11, dok. 209.

131) Zb. IV, knj. 11, dok. 61.

132) AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2296.

133) Isto, d. 2296, 2299 i 2300.

134) Isto, d. 2181.

135) Do ovih podataka Ostojić je došao na osnovu jedne zapovesti 9. divizije, koju su neprijatelji uhvatili (AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2296).

136) AVII, reg. br. 16/2, k. 161.

nika na teritoriji limsko-sandžačkih odreda i uputi ih u Nevesinje, odnosno Kalinovik. Takođe je predložio da se hitno organizuje odbrana na liniji: Foča — Dumaška planina.¹³⁷⁾ S obzirom da je na teritoriji Crne Gore i Sandžaka prethodno izvršena prisilna mobilizacija, to Pavle Đurišić nije mogao mobilisati traženih 6.000 četnika, već oko 2300 koji će, zajedno sa Mihailovićem, stići u Kalinovik tek 18. marta.

Pošto je za katastrofu četnika optužio Jevđevića, Baćovića i Bajru Stanišića, i istakao za primer Vojislava Lukačevića, major Ostojić im je, 10. marta, naredio da se kod Italijana zauzme da dozvole prebacivanje četnika zapadno od Neretve na pravac Borci — Čičevo. Odgovarajući na optužbe, Jevđević i Baćović istoga dana izveštavaju Mihailovića da je za proboj operativne grupe kriv Lukačević, kao i to da Ostojić, komandujući iz Kalinovika, nema pravu predstavu o toku događaja. Jevđević dodaje: »Kada sam zvao delove vrhovne komande da komanduju na licu mesta, odgovorili su neljubazno da neće da rade sa okupatorom, tražeći u isto doba hranu, municiju, topove i vojsku od okupatora.«¹³⁸⁾

Kao argument da četnici moraju slušati okupatorova naređenja, Jevđević navodi primer da oni hrane i snabdevaju celokupnu četničku masu u broju od 13.200 četnika, da su okupatori dali toliko hrane da je on, na osnovu lažnog brojnog stanja, uštedeo 110.000 obroka, kao i to da su za poslednjih nekoliko dana dali 1.100.000 metaka.¹³⁹⁾ Kada je, 10. marta, Jevđevića, Stanišića i Baćovića u Mostaru primio Mario Roboti, saopštio im je da će Nemci posetiti rudokopno područje boksita, ali da neće prelaziti na levu obalu Neretve. Jevđević je tada, navodno, izrazio saglasnost, moleći Robotija da se Nemoi što više angažuju kako bi sprečili da Konjic ne padne u ruke operativne grupe.¹⁴⁰⁾

U međuvremenu su Nemci i Italijani shvatili da je glavni udar operativne grupe usmeren u pravcu Čičeva, s ciljem prodora prema jugoistoku.¹⁴¹⁾ Osim toga, saopštenje Litersa, 10. marta, Robotiju da je operacija »Vajs« završena, te da 18. italijanski korpus može usmeriti dejstva u dolinu Neretve radi ojačanja 6. korpusa, stvorilo je mogućnost da se italijanske trupe i četnici pregrupišu zapadno od Neretve na pravac Glavatičevo — Čičevo i delimično na pravac Drežnica — Jablanica. Za to vreme grupa »Anaker« je organizovala odbranu na liniji Konjic — Ivan sedlo, radi sprečavanja eventualnog prodora preko Bjelašnice, dok su nemačke SS, 717. i 369. divizije uz snažne borbe postepeno prodirale ka Neretvi.¹⁴²⁾ Već 10. marta odred majora Veskovića je prevezen u Bijelo Polje (kod Mostara), s ciljem da izbije u rejon Borci i dejstvuje ka

¹³⁷⁾ AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2928.

¹³⁸⁾ Isto, d. 2248.

¹³⁹⁾ Vojvoda Jevđević navodi da hrani i snabdeva municijom 2000 četnika pod komandom Bajre Stanišića, 4.000 iz konjičke grupe, 6.000 pod komandom Baćovića (četnici iz Hercegovine) i 1.200 pod komandom Andrije Veskovića (AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2248).

¹⁴⁰⁾ Isto, d. 2230. O razgovorima Roboti — Liters u Mostaru, vidi: Zb. IV, knj. 11, dok. 210 i 212.

¹⁴¹⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 214.

¹⁴²⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 207 i 215; F. Trgo, n. č.

Bijeloj.¹⁴³⁾ Trebinjski korpus (oko 1150 četnika) pod komandom kapetana Milorada Vidačića, prevezen je iz rejona Rakitno — Cerovi Doci, preko Mostara i Nevesinja do s. Kula, radi dejstva prema Bijeloj.¹⁴⁴⁾ Konjička grupa, naslonjena desnim krilom na levo krilo grupe »Anaker«, nalazeći se na pravcu glavnog udara operativne grupe, ponovo je razbijena 12. marta, a delovi 2. proleterske divizije su izbili kod s. Jezero.¹⁴⁵⁾ Povodom razbijanja konjičke grupe, Bačović je izvestio Mihailovića da su durmitorske brigade i Sandžaklije izdali, jer su javno izjavili da neće da se bore protiv svojih sinova, sestara i braće, koji se nalaze u redovima komunista, kao i to da su pri nailasku komunista iste pozdravljali sa pesnicom i uzvikom »Smrt fašizmu«.¹⁴⁶⁾ Kada je Ostojić dao ocenu situacije i o tome 12. marta izvestio Mihailovića, javio mu je da su durmitorske brigade pobege, sem pratnje oficira u broju od 20 ljudi, da su i ostale jedinice konjičke grupe u rasulu, kao i to da snagu jedinica operativne grupe ne može proceniti, ističući da su im moral, zalaganje i naoružanje odlični, dok je kod četnika to sve vrlo slabo.¹⁴⁷⁾ Trinaestog marta izveštava da se četnici iz konjičke grupe demoralisano povlače od Glavatičeva ka Kalinoviku i da nije u stanju da ih zadrži i organizuje odbranu.¹⁴⁸⁾ To povlačenje, odnosno bežanje konjičke grupe, ka Kalinoviku i Dobrom polju u izvesnom smislu je značilo fizički prekid kontakata sa delovima iz grupe »Anaker«. Ali to nije značilo prekid saradnje, jer će četnici i u daljoj fazi borbe imati podršku nemačkog vazduhoplovstva. Iako su četničke glavešine pozvale Nemce da odbrane Kalinovic i Nevesinje, oni to nisu mogli učiniti zbog brzog prodora jedinica operativne grupe i zbog pregrupisavanja nemačkih divizija radi sprečavanja prodora u nemačku okupacionu zonu u istočnoj Bosni i daljih dejstava sa šire osnove.

U operacijama »Vajs I i II« ispoljena je potpuna vojnička i politička saradnja četnika sa nemačkim trupama na celom području Bosne, a posebno u dolini Neretve. Tako Liters, 15. marta, izveštava Lera o rezultatima operacije »Vajs« i daje ocenu odnosa četnici — Nemci. On navodi da se na operacijskom području 717. divizije (zapadna Bosna i Bosanska krajina) »četničko rukovodstvo potčinilo naređenjima nemačkih oružanih snaga i osiguralo svoju lojalnost«, što je bilo i na području 718. divizije (centralna i istočna Bosna). Liters zaključuje da nemačke divizije, koje su učestvovala u operacijama »Vajs II«, daju pohvalnu ocenu i povoljno se izražavaju o držanju četničkih jedinica, koje su, ne samo dragocenim izviđačkim podacima, već i napadima za rasterećenje, pomogli nemačkim jedinicama u borbama protiv operativne grupe.¹⁴⁹⁾

Četničko rukovodstvo je težilo da protivnapadima zaustavi prodiranje ka Glavatičevu i dalje prema Kalinoviku i Nevesinju. Zato su

143) AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2233; Zb. IV, knj. 11, dok. 214.

144) Isto.

145) Zb. IV, knj. 11, dok. 66.

146) AVII, reg. br. 3/1, k. 293, d. 2333.

147) Isto, d. 2354—55.

148) Isto, d. 2357—58.

149) AVII, NAV-T-314, r. 554, s. 365—372.

na te pravce dovodili i ubacivali u borbu četničke jedinice koje su skidali sa drugih položaja, jer nisu imali rezervi. Računali su na jake pritiske nemačkih trupa, naročito kod Jablanice i Konjica. Tako je Ostojić 14. marta izdao opštu direktivu za koncentričan napad u predelu Borci gde su se već nalazili Vrhovni štab NOV i POJ i Centralna bolnica. U direktivi je naglašeno da nemačke trupe vrše snažne napade od Prozora ka Jablanici i od Konjica ka Bijeloj, a italijanske trupe od Mostara ka Jablanici, te da se mora iskoristiti taj, »najpovoljniji momenat za definitivno uništenje glavnih snaga boljševika u džepu Neretve«.¹⁵⁰⁾ Poznato je da su četničke formacije kod Čičeva i Glavatičeva 15. marta razbijene i potisnute ka Nevesinju i Kalinoviku, čime je i taj planirani protivnapad unapred osujećen.¹⁵¹⁾

Sadejstvo četnika i Nemaca kod Jablanice

Izbijanjem delova nemačke 369. divizije neposredno ispred Jablanice 15. marta dovelo ih je u direktne kontakte sa četnicima pod komandom majora Pantića. Ta četnička grupa dejstvovala je zajedno sa 49. bataljonom »crnih košulja« na Plasa planini, napadajući desni bok zaštitničkih snaga operativne grupe. Dolazak Nemaca na Plasa planinu stvorio je mogućnost Italijanima da četnike, koji su štitili prodor niz Neretvu, na njenoj desnoj obali, upute u napade na levoj obali u pravcu Krstac — Idbar, u susret delovima nemačke 718. divizije koji su napadali od Ostrošca ka Krstacu.¹⁵²⁾ Da ne bi došlo do nesporazuma oko dejstava delova 718. divizije na Krstacu i delova 717. divizije na pravcu Čarski vrh — Papraska (na levoj obali Neretve), koji su 16. marta potisli delove 3. krajiške brigade iz rejona Čarski vrh, i četnika pod komandom Pantića, štab italijanskog 6. armijskog korpusa je na pravcu dejstva Jablanica — Krstac — Idbar, između četnika i Nemaca, postavio 49. bataljon »crnih košulja«,¹⁵³⁾ Štab majora Pantića, pod nazivom Istaknuti centar komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, i štab 49. bataljona »crnih košulja« nalazili su se u Gornjoj Grabovici. Kada su tu 17. marta izbili delovi 369. divizije, Italijani i Pantić su se usprotivili daljim nemačkim dejstvima na levoj bali Neretve, smatrajući da, pored četnika, Italijana i delova 718. divizije na tom pravcu nije potrebno angažovanje jačih nemačkih snaga.¹⁵⁴⁾ To zadržavanje nemačkih jedinica da ne prelaze na levu obalu Neretve, vojvoda Jevđević je smatrao svojim velikim uspehom. Naime, on je 17. marta izvestio Mihailovića da mu je Ostojić (pseudonim čika Branko), naredio da pozove Nemce za dejstvo u Hercegovini, ali da to nije učinio zato što bi se time izgubio svaki politički i vojnički ugled četničkog rukovodstva uopšte.¹⁵⁵⁾ Na pitanje Mihailovića,

¹⁵⁰⁾ AVII, reg. br. 42/3, k. 161.

¹⁵¹⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2473; Zb. IV, knj. 11, dok. 81; F. Trgo, n.č.

¹⁵²⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 236 i 239; AVII, reg. br. 293, d. 2460 i 2483.

¹⁵³⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 239. Štab 6. a.k. konstatuje 17. marta da se četnici i Italijani približavaju useku Idbar, a da »sa sjevera nemačke jedinice koje operišu na lijevoj strani Neretve kreću ka Krstacu«. (Isto, dok. 241).

¹⁵⁴⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. br. 241.

¹⁵⁵⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2476.

kakvi su planovi Nemaca za dejstvo u Hercegovini, vojvoda Jevđević, 18. marta, izveštava da je dva puta odbio predlog Nemaca za pomoć četnicima i Italijanima na levoj obali Neretve, dodajući da su Nemci u Jablanici pokušali preći Neretvu, ali da su ih četnici zaustavili¹⁵⁶⁾ U stvari, zahtev Nemcima da ne prelaze na levu obalu Neretve postavili su Italijani. O tome nemački štab za vezu pri Komandi 2. italijanske armije saopštava 18. marta i navodi da garnizon u Gornjoj Grabovici ne dozvoljava dalje napredovanje 369. diviziji.¹⁵⁷⁾

Pozivi Nemcima da brane Kalinovik i Nevesinje

Borbe zaštitničkih delova operativne grupe NOVJ protiv nemačkih i italijanskih trupa i četnika na okuci Neretve imale su za cilj zaštitu povlačenja ranjenika i omogućavanje bržeg prodora glavnine operativne grupe. Te borbe nisu imale karakter odsudne odbrane, ali su okupatorima i četnicima naneseni osetni gubici. Nemci su, na osnovu svoje procene i po četničkim izveštajima o borbama kod Čičeva i Glavatičeva, cenili da će se glavnina operativne grupe probijati ka Foči, odnosno na severoistok preko linije Višegrad — Sarajevo, na nemačko okupirano područje.¹⁵⁸⁾ Oni su, takođe, raspolagali podacima da se na pravcu Nevesinje — Glavatičevo koncentrišu jake četničke formacije i italijanske trupe, te da je proboj u tom pravcu manje verovatan. Stoga su Nemci počeli užurbano prebacivanje jedinica na liniju Sarajevo — Višegrad. U tom cilju počelo je, 17. marta, transportovanje 717. divizije na pomenutu liniju. Delovi 718. divizije i grupa »Anaker«, takođe su se počeli premeštati u Sarajevo, s ciljem odlaska na novi prostor, dok je 369. divizija otpočela 20. marta prebacivanje, takođe, na pomenutu liniju.¹⁵⁹⁾ Delovi 718. divizije obezbeđivali su eventualni pokušaj prodora preko Bjelašnice i puta Konjic — Sarajevo, dok je SS divizija »Princ Eugen« obezbeđivala rudokopno područje boksita kod Mostara i eventualno sprečavanje prodora operativne grupe u tom pravcu.

U borbama od 16/17. marta, 3. divizija je porazila četnike na liniji: Krstac (k. 807) — Djevojački kuk — Ratkamen — Rahtijeвица i produžila dejstvo ka Nevesinju.¹⁶⁰⁾ Povodom toga poraza Jevđević je javio: »Sa velikom ofanzivnom snagom i odlučnošću probijaju se komunisti Srbiji. Naše trupe su inferiornije po borbenom duhu i osećanju ideje«. Jevđević navodi da četnici neće da maknu u borbu bez sudelovanja okupatora, dodajući da mu Nemci nude trupe za odbranu Kalinovika i Nevesinja, ali da je to odbio iz bojazni da bi Nemci na taj način ostali u Hercegovini.¹⁶¹⁾ Četnički porazi na pravcu Glavatičevo — Nevesinje i pokreti 1. i 2. proleterske divizije ka Kalinoviku uplašili su majora Ostojića pa je 16. marta naredio da se njegov štab premesti iz Kalinovika

¹⁵⁶⁾ Isto, d. 2508.

¹⁵⁷⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 241.

¹⁵⁸⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 234; Arhiv VII, NAV-T-314, r. 544, s. 365—372.

¹⁵⁹⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 232, 242, 246 i 258.

¹⁶⁰⁾ AVII, reg. br. 1/9, k. 231.

¹⁶¹⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2486 i 2487.

u s. Borijsa, a centar veze u Miljevinu. Takođe je naredio italijanskom oficiru pri njegovom štabu da evakuise stanovništvo iz Kalinovika u Foču.¹⁶²⁾ Takvu odluku Ostojić je doneo uprkos naređenju generala Robotija da se četnički garnizon u Kalinoviku snabdeva vazdušnim putem i da se održi po svaku cenu.¹⁶³⁾ Međutim, treba imati u vidu, da Ostojić tada još nije znao rezultate razgovora Jevđevića sa Nemcima u Mostaru i Lukačevića sa predstavnicima 717. divizije čije je trupe pozvao da preko Dobrog polja dođu na sektor Kalinovika. O tome Jevđević 17. marta izveštava Mihailovića i dodaje da je Nemce ka Kalinoviku pozvao Lukačević.¹⁶⁴⁾ Kada je primio obaveštenje da će Nemci doći kod Kalinovika, Ostojić je odlučio da se vrati u Kalinovic. Međutim, Ostojić je, znajući namere Nemaca bolje od Lukačevića, izrazio bojazan da oni neće odvojiti veće snage za odbranu Kalinovika. U stvari, nije bio siguran da li će Nemci doći u Kalinovic ili ne, pa je svoj štab smestio u Miljevinu, a on se sam vratio u Kalinovic.¹⁶⁵⁾ Drugo što je uticalo na njegov povratak u Kalinovic, bilo je obaveštenje da su Mihailović i Pavle Đurišić krenuli u pravcu Kalinovika, i da vode oko 2.300 novomobilisanih četnika.¹⁶⁶⁾ Ti četnici su prevezeni italijanskim kamionima iz Kolašina u Foču, odakle su produžili pešice ka Kalinoviku gde su stigli 18. marta, kada i Mihailović.¹⁶⁷⁾ Dan ranije u Nevesinje su stigli Pircio Biroli i general Blažo Đukanović komandant Nacionalnih trupa Crne Gore.

Došavši u Kalinovic, Mihailović je uzeo brojni pseudonim »570« i preuzeo direktnu komandu nad četnicima na sektoru Kalinovic. Na tom prostoru je 19. marta bilo prikupljeno oko 6.700 četnika koji su zaposeli liniju Ulog — Obalj — Kalinovic.¹⁶⁸⁾ Tu grupaciju četnika snabdevalo je i potpomagalo italijansko vazduhoplovstvo i podržavala artiljerija iz Jelašca.¹⁶⁹⁾ Istovremeno se na pravcu prema Nevesinju, pod komandom generala Đukanovića, pukovnika Stanišića i majora Bačovića, borilo oko 2.600 četnika sa grupom »Skoti« i delovima divizije »Berga-

¹⁶²⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2459^a i 2464; Zb. IV, knj. 11, dok. 237.

¹⁶³⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 240.

¹⁶⁴⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2490.

¹⁶⁵⁾ Isto, d. 2464.

¹⁶⁶⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 237.

¹⁶⁷⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2510; Zb. IV, knj. 11 dok. 237 i 240.

¹⁶⁸⁾ Kalinovački odred (Stolačka i Bilečka brigada) i delovi Drinskog korpusa, oko 900 četnika zaposelo je liniju Ulog — Obalj (AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2473; reg. br. 23/10, k. 231). Odred Andrije Veskovića (četiri brigade), koji je od 1.200 spao na 650 ljudi, prevezen je 18/19. marta italijanskim kamionima iz s. Logor (kod Nevesinja) na liniju Ulog — Kalinovic. Na putu od Dobrog polja ka Kalinoviku kretalo se oko 1.000 četnika iz Romanijskog korpusa, dok je oko 300 četnika iz sastava durmitorskih brigada i oko 1.000 četnika iz Drinskog korpusa već bilo kod Kalinovika. Takođe se iz pravca Ustikoline ka Kalinoviku kretalo oko 500 četnika iz Drinskog korpusa (AVII, reg. br. 23/10, k. 231). Tome treba dodati oko 2.300 onih što ih je doveo Mihailović.

¹⁶⁹⁾ Major Ostojić je 19. marta zahtevao od Italijana, a preko Jevđevića, da oni snabdevaju kod Kalinovika grupaciju od 5800 četnika. Jevđević je, 20. marta, odgovorio da će te četnike snabdevati divizija »Taurinenze« (AVII, reg. br. 57/2, k. 161 i 27/4, k. 172).

mo«. ¹⁷⁰⁾ U širem rejonu Konjica nalazilo se oko 1000 četnika iz sastava konjičke grupe, a na pravcu Krstac — Bijela dejstvovalo je oko 1200 četnika iz Nevesinjskog korpusa. ¹⁷¹⁾

Sa tako grupisanim četnicima, Mihailović je planirao da u saradnji sa okupatorima izvrši koncentričan napad na glavninu operativne grupe u predelu Glavatičevo — Borci. Planirani su pravci napada: Kalinovik — Glavatičevo, Nevesinje — Glavatičevo, Konjic — Bijela — Borci i Krstac — Bijela — Borci. U »Ideji opšteg napada na boljševike« od 18. marta, kao pogodna okolnost uzeta je činjenica da nemačke dve divizije vrše pritisak od Konjica, Ostrošca, Rame i Širokog Brijega, da sa aerodroma Rajlovac i Butmir poleće i bombarduje 60 nemačkih aviona, kao i to da će snabdevanje i saradnja avijacije i artiljerije br. 11 i 22 biti obezbeđena preko vojvode Jevđevića i da će se »br. 11 i 22 iskoristiti do maksimuma za uništenje boljševika«. ¹⁷²⁾

Očigledno je da je Mihailović imao u vidu, pored snažnog bombardovanja, i jako ispoljene pritiske nemačkih snaga, naročito na pravcu Konjic — Bijela — Borci i Ostrožac — Krstac — Borci. Na tim pravcima, pored četnika, pritisak su vršili delovi 718. divizije. General-pukovnik Liters je, 16. marta konstatovao, da su nemačke trupe potisnule jedinice operativne grupe južno d linije Rama — Ključ, a da ih je dočekala četnička formacija sa juga, i da su prinuđene na izvlačenje dolinom Neretve ka istoku. ¹⁷³⁾ Naročito je ispoljeno dejstvo delova 718. divizije u pravcu Gornje Bijeje koju su zauzeli 22. marta, uz veće gubitke. ¹⁷⁴⁾ Dejstvo tih nemačkih snaga vršeno je na osnovu dogovora između Nemaca i četničkih komandanata. O tome Jevđević izveštava Mihailovića i navodi kako je »br. 11 došao prema sporazumu do Bijeje«. ¹⁷⁵⁾ U ovoj fazi zajedničkih dejstava Nemaca i četnika, naročito je došlo do izražaja nemačko vazduhoplovstvo. Četnički komandanti su unapred dogovorenim znacima pokazivali svoje položaje i linije koje su u toku borbe dostigli. Tako u zapovesti pukovnika Stanišića i majora Bačovića od 18. marta, za napad od Nevesinja ka Glavatičevu, pored ostalog, piše da pri pojavi i bombardovanju nemačkih aviona treba svoje linije pokazivati paljenjem vatri, mahanjem šatorskim krilima, kapama, maramicama i tome slično. ¹⁷⁶⁾

Međutim, do zajedničkih dejstava Nemaca i četnika, kod Kalinovika, prema pozivu Lukačevića, nije moglo doći. Naime, Nemci su procenili da četnici neće biti u stanju da zadrže prodor operativne grupe prema Kalinoviku do njihovog pristizanja. Zato se 717. divizija do 20. marta prebacila na liniju Sarajevo — Stambolčić — Sajnovići — Ustiprača, s ciljem da na pomenutoj liniji zaustavi prodor operativne grupe ka severoistoku i ne dozvoli spajanje sa 6. istočnobosanskom brigadom

¹⁷⁰⁾ Zetski četnički odred, spao od 2.200 na 1.000 četnika, Trebinjski korpus — 1.000 četnika i Rogatička brigada — 550 četnika (AVII, reg. br. 23/10, k. 231; Zb. IV, knj. 11, dok. 239 i 243.

¹⁷¹⁾ AVII, reg. br. 23/10, k. 231.

¹⁷²⁾ Isto.

¹⁷³⁾ AVII, NAV-T-315, r. 554, s. 365—372.

¹⁷⁴⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 258 i 267.

¹⁷⁵⁾ AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2793.

¹⁷⁶⁾ 40/1, k. 162.

u rejonu Šehovića.¹⁷⁷⁾ S druge strane, Mihailović tada nije mnogo ni insistirao na pomoći Nemaca kod Kalinovika, jer je računao da tu ima dovoljno četnika da zadrže prodor, čak, da pređu u napad i tako preuzmu inicijativu. Samouverenje u četničku moć bilo je toliko da je Ostojić 20. marta naredio pukovniku Stanišiću i majoru Bačoviću da više ne insistiraju na pozivu Nemcima da dođu kod Nevesinja, sve dotle dok to ne oceni Mihailović i o tome ne donese odluku.¹⁷⁸⁾ Major Ostojić je, 21. marta naredio kapetanu Baji Nikiću, komandantu Drinskog korpusa, čiji su četnici došli u kontakte sa Nemcima kod Ustiprača, da se prema njima drži u duhu ranijih stavova, tj. da Nemce ne sme napadati.¹⁷⁹⁾

Dok se tako Mihailović spremao da zada udarac operativnoj grupi, dotle je 2. proleterska divizija ojačana 1. proleterskom brigadom, tučena nemačkom i italijanskom avijacijom, izbila 20. marta neposredno ispred Kalinovika na liniju s. Kuta — s. Obalj.¹⁸⁰⁾ Istoga dana i pod Mihalovićevom neposrednom komandom krenuli su četnici u napad.¹⁸¹⁾ Došlo je do borbe u susretu. U trodnevnim vrlo ostrim borbama, uz česte napade i protivnapade jedne i druge strane, jedinice 2. proleterske brigade uz sadejstvo ostalih jedinica divizije, uspele su da razbiju najjaču grupaciju četnika u dolini Neretve, prisile ih na povlačenje i zauzmu Ulog i Obalj, a 23. marta i Kalinovik.¹⁸²⁾ Mihailović se sa oko 4.500 četnika probio u Foču i njen širi rejon, gde su četnici i delovi divizije »Taurinenze« pokušali sprečiti prodor operativne grupe preko Drine.¹⁸³⁾

Na pravcu Glavatičevo — Nevesinje gde su prodirale jedinice 3. divizije, četnici i Italijani doživeli su istu sudbinu. Naime, italijanske trupe i četnici su, 19. marta, izvršili jake napade na liniji s. Kruševljani — s. Kljuni — s. Lakat i posle vrlo žestokog otpora, uspele da potisnu 4. proletersku i 5. crnogorsku brigadu i izbiju na položaje severno od s. Kljuni.¹⁸⁴⁾ Već sutradan su brigade protivnapadom razbile četničke jedinice i italijanske trupe, potisle ih preko linije s. Čitluk — Donja Bijenja — Kifino Selo i izbile neposredno pred Nevesinje.¹⁸⁵⁾ U takvoj situaciji su Stanišić i Bačović zahtevali od Jevđevića (u Mostaru) da izdejstvuje akciju SS divizije »Princ Eugen« na sektoru Nevesinja. Već je rečeno da je to Ostojić zabranio do odluke Draže Mihailovića, koji je smatrao da je to trenutni uspeh operativne grupe, i računao da će glavna grupacija četnika u planiranom dejstvu od Kalinovika ka Glavatičevu slomiti udarnu snagu operativne grupe, kako prema Kalinoviku, tako i prema Nevesinju. Poznato je da su jedinice 3. divizije, 22. marta zauzele Nevesinje. Posle toga događaja Zetski četnički odred se povukao u Meku grudu, a odatle u Gacko, dok su se četnici iz Hercegovine povu-

177) Zb. IV, knj. 11, dok. 258.

178) Major Ostojić je, 20. marta, pisao Pavlu Đurišiću da je Stanišića i Bačovića uhvatila panika i da su odlučili da pozovu Nemce kod Nevesinja, ali da je to zabranio dok o tome ne donese »rešenje br. 570« (AVII, reg. br. 53/3—1, k. 161).

179) AVII, reg. br. 50/1, k. 162; Zb. IV, knj. 11, dok. 263.

180) Zb. IV, knj. 11, dok. br. 97.

181) AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2553.

182) Zb. IV, knj. 11, dok. 113, 114 i 118.

183) AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2637; Zb. IV, knj. 11, dok. 273 i 284.

184) AVII, reg. br. 4/1, br. 293, d. 2529 i 2554.

185) AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2682; Zb. IV, knj. 11, dok. 110.

kli u s. Blagaj (kod Mostara), gde su se povukle i jedinice 26. italijanskog puka.¹⁸⁶⁾

Izbijanje 3. divizije ispred Nevesinja dovelo je četnike i italijanske trupe u beznađežan položaj, zbog čega je i usledilo njihovo povlačenje.

Spasenje je traženo u intervenciji trupa nemačke SS divizije. Vojvoda Jevđević je 21. marta preko generala Amika (Amico), komandanta sektora Mostar zatražio nemačku pomoć za dejstvo u zoni Nevesinja. Tada je Italijanima stavio do znanja da ta pomoć bude privremenog karaktera, dok se ne otkloni opasnost koju su jedinice 3. divizije predstavljale, kako za četnike tako i za Italijane. Posebno je istakao da bi trajnije uspostavljanje nemačkih garnizona u Hercegovini dovelo u pitanje političke i vojničke obaveze četnika prema Italijanima.¹⁸⁷⁾ Međutim, takvu uslovljenost od strane Jevđevića, Italijani nisu uvažavali, a nisu ni želeli da budu posrednici u pogađanjima između Jevđevića i Nemaca. Oni su, pak, sa svog stanovišta procenjivali da li ili ne pozvati Nemce u zonu Nevesinja. I njihova je težnja bila da nemačke trupe brzom akcijom otklone opasnost koja je pretila italijanskim trupama i četnicima u Hercegovini, a potom da se povuku zapadno od Neretve. Jevđević je znao za takve namere Italijana, pa je zbog toga i učinio onakav zahtev Italijanima u vezi sa pozivanjem Nemaca. Nemci su, međutim, potrebnim smatrali da sa trupama SS divizije konsoliduju stanje zapadno od Mostara i omogućuće neometanu eksploataciju rudnika boksita, kao i da obezbede sigurno izvlačenje rudnog bogatstva na komunikaciji Mostar — Sarajevo, gde su angažovali veći deo svojih snaga. Osim toga, Nemci su se čvrsto držali sporazuma Liters — Roboti, sklopljenog 10. marta u Mostaru, po kome će Nemci intervenisati istočno od Neretve, samo u slučaju da poziv dođe sa italijanske strane, a Ler to odobri.¹⁸⁸⁾ Očigledno je da se to odnosilo najviše na dejstva SS divizije, jer su trupe 718. divizije dejstvovala na levoj strani Neretve kod Ostrošca i Konjica, čemu se Italijani nisu protivili. O tome govori i major Bačović koji 21. marta izveštava Mihailovića da su Nemci u svojim dejstvima na levoj strani Neretve (kod Konjica) i odnosima prema četničkim jedinicama vrlo korektni, odnosno da o svojim pokretima stalno obavestavaju četničke komandante i uvek unapred.¹⁸⁹⁾ Prema tome, jasno je da Nemci u toj fazi saradnje sa četnicima nisu mnogo uvažavali stavove i molbe Dobrosava Jevđevića. To se vidi i iz njegovog izveštaja Mihailoviću gde kaže da mu je major Ostojić naredio da pozove Nemce radi odbrane sektora Nevesinje, ali to, navodno, nije učinio.¹⁹⁰⁾ Iz ovoga izlazi da Jevđević krije svoju nemoć i neće otvoreno da prizna da su svi konci saradnje četnika i Nemaca, bar što se te faze tiče, u rukama Italijana. To je jasno izraženo u prepisci Italijana i Nemaca.

Italijanska ocena vrlo teške situacije kod Nevesinja prinudila ih je da, u vezi sa mostarskim sporazumom, pozovu nemačke trupe radi

¹⁸⁶⁾ AVII, reg. br. 27/1, k. 134; reg. br. 4/1, k. 293, d. 2682; Zb. IV, knj. 11, dok. 272.

¹⁸⁷⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. br. 255.

¹⁸⁸⁾ Zb. IV, knj. 11, dok. 210.

¹⁸⁹⁾ AVII, reg. br. 4/1, 293, d. 2686.

¹⁹⁰⁾ Isto.

privremene intervencije. Tako je komandant 6. armijskog korpusa, general Sandro Piaconi (Piazzoni) 20. marta predložio da divizija »Princ Eugen« pojača četničke jedinice i italijanske trupe pri odbrani Nevesinja. On u obrazloženju navodi da ga je Jevđević izvestio kako četnici, zbog zamora i slabog morala, malo učestvuju u borbama, da se povlače, i takođe, da je Jevđević zatražio znatna pojačanja nemačkih trupa.¹⁹¹⁾ Sutradan je Roboti opisao situaciju kod Nevesinja kao vrlo kritičnu, i da je do nje došlo zbog slabog zalaganja četnika i malog broja italijanskih trupa, pa je predložio Litersu da se tamo angažuje SS divizija. Roboti je, takođe, predložio da operacijom rukovodi komanda 6. armijskog korpusa, koja će regulisati i pitanje sadejstva četničkih formacija i nemačkih trupa.¹⁹²⁾ Već istoga dana Piaconi je dostavio Nemcima plan dejstva italijanskih, četničkih i nemačkih jedinica. Planom je bilo predviđeno da nemačke trupe nadiru od Mostara preko Blagaja i Nevesinja ka s. Kljuni. Trebalo je da četnici dejstvuju desno od puta Nevesinje — Pridvorci — Kljuni, u čvrstoj vezi sa Nemcima.¹⁹³⁾ Pošto je Liters odbio potčinjavanje dela SS divizije Italijanima, Roboti je 22. marta zamolio svoju vrhovnu komandu da interveniše kod Lera. On mu je istoga dana javio da je situacija kod Nevesinja po Italijane i četnike vrlo kritična i da se još jednom razmotri brza intervencija delova nemačkih trupa.¹⁹⁴⁾ Ler je, međutim, postupio kao i Liters. Lerov negativan odgovor proisticao je iz činjenice da je trupama SS divizije potreban odmor i sređivanje posle dužih borbi protiv NOVJ, i da njihovo dejstvo na parče nije celishodno zato što Italijani i četnici nisu u stanju da zadrže 3. diviziju u njenom napredovanju ka Crnoj Gori. U stvari, najbitnija je bila Lerova procena o sigurnom držanju boksitnog područja pod kontrolom Nemaca i drugo, što su se nemačke trupe već pripremale za izvršenje operacije »Svarc«, koju je Ler predložio 14. marta, a generalštab Vermahta dao uputstvo za pripreme 24. marta.¹⁹⁵⁾

U međuvremenu je i Ministarstvo inostranih poslova Italije bilo upoznato sa željom Jevđevića da Nemci interveniše u italijanskoj okupacionoj zoni. Povodom toga je zatraženo objašnjenje od Vrhovne komande, kroz koje provejava bojazan da bi Nemci udovoljili Jevđeviću i tako, mimo volje Italijana, uspostavili svoje garnizone u Hercegovini. Vrhovna komanda je tražila od Robotija da joj se objasne detalji Jevđevićevih zahteva.¹⁹⁶⁾ »Tačno je da je Jevđević, s obzirom na malo zalaganje formacija Antikomunističke dobrovoljačke milicije i crnogorskih odreda, a nalazeći se pred napredovanjem partizana prema Nevesinju urgirao kod Komande VI armijskog korpusa slanje nemačke pomoći« — izvestio je Roboti 24. marta Vrhovnu komandu. Istovremeno je izvestio da Jevđevićevi zahtjevi nisu dostavljeni Nemcima, zato što Italijani ne žele da budu posrednici između Jevđevića i Nemaca.¹⁹⁷⁾ Dok se vodila

191) Zb. IV, knj. 11, dok. 252.

192) Isto, dok. 257.

193) Isto, dok. 261.

194) Isto, dok. 255 i 256.

195) AVII, NAV-T-78, r. 334, s. 6301543—50; F. Trgo, n.č.

196) Zb. IV, knj. 11, dok. 285.

197) Isto, dok. 285 i 286.

prepiska oko učešća Nemaca u borbama kod Nevesinja, jedinice 3. divizije su već bile porazile četnike i italijanske trupe i delom snaga produžile dejstvo prema Gacku.

Pošto Nemci iz opisanih razloga nisu mogli priteći u pomoć demoralisanim italijanskim i četničkim jedinicama, to je Roboti naredio da se delovi divizije »Sasari« prebace iz Dalmacije u Hercegovinu i pojačaju 6. armijski korpus. Istovremeno je naređeno da se ostatak četnika iz Hercegovine u broju od 3.500 ljudi pod komandom majora Baćovića bolje snabde i naoruža i čvršće stavi pod kontrolu italijanskih oficira, a potom zajedno sa Italijanima izvrši napad od Blagaja ka Nevesinju.¹⁹⁸⁾ Tako su neprijatelji, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, zauzeli Nevesinje 26. marta, ali je protivnapadom 28/29. marta ponovo došlo u ruke 3. divizije.¹⁹⁹⁾ Vojvoda Jevđević je 29. marta izvestio Mihailovića da su četnici razbijeni, da su nastali sukobi unutar četničkih jedinica i da se sve više ispoljava nezadovoljstvo četnika prema komandom kadru. Istovremeno mu javlja da će se učiniti sve kako bi se četničke jedinice obnovile i osposobile za borbu, dodajući da će ponovo zatražiti indirektno preko Italijana pomoć od Nemaca, tražeći za to saglasnost.²⁰⁰⁾ Pošto je major Baćović ocenio da četnici nisu sposobni da izvedu neku samostalnu akciju, pa čak, i u slučaju da im Nemci priteknu u pomoć, to je već sutradan izvestio Mihailovića da nema potrebe za dejstvom Nemaca, kako je to Jevđević prethodnog dana tražio.²⁰¹⁾ U stvari, četnički komandanti su, gubeći svaku bitku u borbama protiv NOVJ u sprezi sa bilo kojim okupatorom, ocenili da su četničke jedinice i bez volje i bez moći da pođu u neku organizovanu akciju, bez obzira da li im pomažu Nemci ili Italijani. I četničko rukovodstvo se razočaralo u sposobnost svojih jedinica. Četnici su se pokazivali vrlo sposobni i jedinstveni samo u situacijama pljačkanja i terora, dok su već pri prvim sukobima sa jedinicama NOVJ, pokazivali svu svoju trulost, nesposobnost i kukavičluk. Izveštaj vojvode Jevđevića od 3. aprila 1943. Draži Mihailoviću najbolje ilustruje stanje u četničkim redovima u Hercegovini. On navodi da su četnici premoreni, naročito oni što su, pre borbi u dolini Neretve, bili u borbama u Dalmaciji, da su izgubili i volju za borbu, te da je najbolje sačuvati vojsku dok ne prođe »zarazna psihoza i vera u nepobedivost partizana«, kao i to da je u Hercegovinu potrebno dovesti četnike iz Srbije ili, pak, Nemce.²⁰²⁾

Očigledno je da je saradnja između četnika i Nemaca usklađivana, uglavnom, preko vojvode Dobrosava Jevđevića, koga su zvali Dražinim ministrom za spoljne poslove. Mihailović mu je odredio tu funkciju, davao mu zadatke i za to ga pohvaljivao i isticao za primer. Tako mu je 6. maja 1943. javno odao priznanje, kad mu je javio: »Vaš rad i ogroman napor u delikatnoj službi, koju obavljate sa puno razumevanja i hrabrosti zaslužuje svaku pohvalu. Otadžbina vam za ovo duguje priznanje, a ja vam zahvaljujem i preporučujem da produžite i ubuduće

198) Zb. IV, knj. 11, dok. 275, 276 i 282.

199) Isto, dok. 135, 149 i 291; AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2806.

200) AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2806.

201) Isto, d. 2853.

202) AVII, reg. br. 4/1, k. 293, d. 2986.

kao i do sada».²⁰³⁾ Neposredan povod da mu se oda takvo priznanje za zasluge u prošlosti, bio je to što je Jevđević 5. maja 1943. urgirao kod Nemaca da ne diraju Vojislava Lukačevića, koji je zajedno sa stotinak četnika bio zarobljen u Foči, dokazavši da se radi o »pukovniku Jovanoviću«, koji je uveliko sarađivao sa Nemicima.²⁰⁴⁾

Dakle, iako je Hitler stajao na stanovištu da sa četnicima ne treba sarađivati, s obzirom da se njima komanduje iz Londona i da mogu biti eventualni protivnici Nemcima u slučaju iskrcavanja angloameričkih trupa na jugoslovensko tlo, u praksi su nemačke komande na terenu prihvatile četničke ponude o saradnji i zajedno sa četnicima vodile borbu protiv partizanskih snaga. Uputstva o obimu i načinu saradnje četnika sa Nemicima davao je lično Draža Mihailović, a njegovi potčinjeni su to u potpunosti realizovali. Tako je bilo i u borbama u dolini Neretve, gde su četnici zajedno sa nemačkim i italijanskim trupama činili jedinstveni front i ulagali maksimalne napore da što više pomognu okupatorima u njihovim ciljevima i nastojanjima da se slomi udarna moć NOVJ i uništi vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Saradnja četnika sa nemačkim i italijanskim trupama u dolini Neretve, za nemačke komande je bila još jedna prilika da se osvedoče u iskrenu lojalnost četnika, ali istovremeno i saznanje da četnici, zbog loših moralnih i borbenih vrednosti, ne predstavljaju sigurnog partnera, izuzev u zločinima što su ih nanosili nedužnom stanovništvu.

Tako se četnički pohod s ciljem da se prodre u »Bihaćku republiku« i tamo pomogne okupatorima u njihovim nastojanjima da se uništi narodnooslobodilački pokret, u sudarima sa glavnom operativnom grupom divizija NOVJ u dolini Neretve, pretvorio u poraz od koga se četnički pokret nije više mogao oporaviti.

²⁰³⁾ AVII, reg. br. 2/1, 297, d. 2026: knjiga poslatih depeša Vrhovne komande.

²⁰⁴⁾ AVII, reg. br. 2/1, k. 297, d. 2008; Zb. IV, knj. 13, dok. 160.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ZUSAMMENARBEIT VON TSCHETNIKS UND DEUTSCHEN IN DEN KÄMPFEN GEGEN DIE HAUPT-OPERATIVGRUPPE DER DIVISIONEN DES VOLKSBEFREIUNGSHEERES IM NERETVA-TAL (Februar-März 1943).

Ende 1942 arbeitete Draža Mihailović einen Operativplan aus und konzentrierte Tschetnik—Einheiten für den Angriff auf die »Bihać-Republik«. Der Beginn der 4. feindlichen Offensive war Signal für den allgemeinen Angriff von Tschetnik-Einheiten, die Bestandteil der okkupatorischen Quisling-Kräfte waren. Bei der Realisierung strategischer Ziele erreichte Mitte Februar 1943 die Hauptoperativgruppe des Volksbefreiungsheeres Jugoslawiens, unter unmittelbarem Kommando des Obersten Stabes des Volksbefreiungsheeres und der Partisaneneinheiten Jugoslawiens, das Neretva-Tal, wo sie an die Tschetniks (ca. 12.000) geriet, die bei ihrem Versuch, die Heutpmacht des Volksbefreiungsheeres Jugoslawiens und die Führung der Volksbefreiungsheeres Jugoslawiens und die Führung der Volksbefreiungsbewegung zu vernichten, gemeinsam mit den italienischen und deutschen Truppen eine Einheitsfront bildeten. Es war eine der Aktionen, wo in grösserem Masse die Zusammenarbeit von Tschetniks, die von den Italienern als Antikomunistische Freiwilligenmiliz (MVAC) bezeichnet wurden, und deutschen Truppen — besonders mit der Gruppe »Anacker«- zum Ausdruck kam. Deutsche und Tschetniks wirkten hauptsächlich auf der Relation Konjic—Jablanica—Konjic zusammen, genau auf der Durchbruchsrichtung der Hauptoperativgruppe. Schon bei den ersten Begegnungen zwischen den Kommandanten der Tschetniks und den Deutschen wurde der Wunsch geäußert, die Aktionen zur Vernichtung der Partisanen im Neretva-Tal zu koordinieren. Im Verlaufe des gemeinsamen Vorgehens wurden die Tschetniks von den Deutschen mit Munition und Aufklärungsmaterial versorgt; dafür wurde maximaler Einsatz bei den Kampfhandlungen von ihnen verlangt. Im Verlauf der Kämpfe gegen die Operativgruppe der Divisionen, die völlig von Okkupanten- und Tschetnikeneinheiten umzingelt waren, kam es zu einer Übereinkunft zwischen dem deutschen General Lütters und Dobrosav Jevđević (Delegat Draža Mihailovićs für die Beziehungen zwischen Tschetniks und Okkupanten), die vorsah, dass die deutschen Truppen in Laufe ihrer Einsätze nicht auf das linke Ufer der Neretva überwechseln werden. Als jedoch die Einheiten der Operativgruppe bei Jablanica den Feind geschlagen und den Tschetniks bei Čičevo und Glavatičevo Niederlagen zugefügt hatten und ihren siegreichen Vormarsch Richtung Kalinovik und Nevesinje fortsetzten, wo wiederum Tschetniks und italienische Truppen geschlagen wurden, verlangte die Tschetnik-Führung von den Deutschen Interventionen tiefer in der Herzegowina. Die deutsche

Führung lehnte diese Forderung, mit Hinblick auf die Wendigkeit und die Manöver der Einheiten der Operativgruppe, jedoch als unersprisslich ab und begann durch Verlagerung ihrer Truppen in neue Gebiete mit den Vorbereitungen zur Durchführung ihrer Operation »Schwarz«. Die den Tschetniks im Tal der Neretva bei Jablanica, Čičevo, Glavatičevo, Nevesinje und Kalinovik zugefügten Niederlagen waren, in militärischer und politischer Hinsicht, der Anfang ihres Endes. In diesen Niederlagen zeigten die Tschetniks, Diener der Okkupanten, ihre Niedertracht, Schwäche und Feigheit.